

Mecelle'nin Arap Ülkelerindeki Yürürlüğü*

The Enforcement of Majalla in Arabic Countries

Afra UYSAL**

ÖZ

Devlet yönetimlerindeki merkezileşmenin sonucu olarak XIX. yüzyılda kanunlaştırma faaliyetleri ve hukuk birliğinin sağlanması çalışmaları, Kara Avrupası'nda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de hız kazanmıştır. Bu dönemde batılılaşma sonucu Avrupa ülkelerinden iktibas edilen kanunlar olduğu gibi, milli Osmanlı kanunları da hazırlanmıştır. Bu milli kanunların başında şüphesiz ki Osmanlı Medeni Kanunu olarak kabul edilen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye gelmektedir. İslam özel hukukunun kodifikasyonu niteliğini taşıyan bu Kanun, fıkıh tarihinde yeni bir dönem başlatmış ve İslam devletlerinde kanunlaştırma fitilini ateşlemiştir. O dönemde Osmanlı Devleti'ne bağlı vilayetler konumunda olan Arap ülkelerinde de merkez ile aynı anda yürürlüğe giren bu Kanun, Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu vilayetlerin kaybedilmesi ve manda yönetimi altına girmesi ile etkisini yitirmemiş, söz konusu ülkelerde uygulanmaya devam etmiştir. Milli kanunların yapılması ile yürürlükten kalkmış olsa bile, Mecelle bu ülkelerdeki hukuk doktrinlerini bir süre daha etkilemeye devam etmiştir. Mecelle'nin İslam ülkelerindeki medeni hukuk kanunlaştırmalarına etkisini tespit edebilmek için, Mecelle'yi uygulamasa da onunla benzer bir dönüşüm yaşayan Mısır pratiği de bu kapsamda incelenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Mecelle, İslam hukuku, Osmanlı Medeni Kanunu, Meri Hukuk, Arap Ülkeleri.

ABSTRACT

In 19th century, as a result of centralization on the governance, endeavor on codification and unification of legislation accelerated in Ottoman Empire like as Continental Europe. In that time, there were some Codes adapted from European Countries with the idea of westernization and some national Ottoman Codes were promulgated. The leading one of these national Codes was the Majalla deemed as Ottoman Civil Code. This Code which held qualification of Islamic private law's codification, marked an era in history of fiqh (Islamic Law) and triggered codifications in Islamic states. The Code which put in force in Arabic Countries as were counties of Ottoman Empire, at the same time with the Capital, did not lose its

* Makale gönderim tarihi: 11.12.2021. Makale kabul tarihi: 09.03.2022. Afra Uysal, "Mecelle'nin Arap Ülkelerindeki Yürürlüğü", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 2022, s. 113-161; <https://doi.org/10.46547/imuhfd.2022.09.1.02>

** İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. afrauysal@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-2516-9681>.

effect by the occupation and mandate after the First World War, and continued to be in force in those countries. Even though it repealed by the enforcement of national Codes, the Majalla continued to affect doctrine of law in these countries for a while. Even though Majalla had not been implemented in Egypt, Egyptian practice which has similar transformation with Majalla, should be examined in this context to determine Majalla's impact on civil code's transformation in Islamic countries.

Keywords: Majalla, Islamic law, Ottoman Civil Code, Legislation in Force, Arabic Countries.

Giriş

19. yüzyıl sadece Avrupa için değil, Osmanlı'nın kazai yetkisinde bulunan ve bulunmayan Arap devletleri için de kanunlaştırma yüzyılı olmuştur. Bu yüzyıla karakterini veren modernleşme ve batılılaşma hareketlerine öncü olan iki siyasi yönetim vardır: İlki Müslüman dünyasının başı Osmanlı Devleti hükümeti, ikincisi ise onun siyasi ve hukuki özerkliğe sahip bir vilayeti olan Mısır Hidivliği hükümeti. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Arap ülkelerinin medeni hukuk alanındaki kanunlaştırmaları da bu siyasi ayrıma paralel olarak iki koldan ilerlemiştir: Savaştan önce Osmanlı Devleti'nin kazai hakimiyeti altında bulunan ve dolayısıyla Mecelle'nin uygulandığı Suriye, Irak, Filistin ve Ürdün gibi ülkeler ve batı kanunlarını iktibas etmeyi seçen ve özellikle Fransız Medeni Kanunu'nu benimseyen Mısır, Cezayir, Tunus ve Fas gibi ülkeler¹.

Bu makalenin konusunu Mecelle'nin Arap ülkelerindeki yürürlüğü ile sınırlandırmak istediğimizden, bu çalışma kapsamında sadece ilk gruba giren Arap ülkeleri ile söz konusu ayrımı ortaya koymak için ve bu ülkelerde Mecelle'nin yerini alan hukuk metinlerinin kaynağını oluşturması sebebiyle Mısır örneğini inceleyeceğiz. Mecelle'nin Mısır gibi önemli bir ülkede neden uygulanmadığını, Mısır'ın kanunlaştırma alanında nasıl kendi özgün yolunu oluşturduğunu ve Mecelle'nin yürürlükten kaldırılmasından sonra dahi Arap ülkelerinin çoğunda mehz Mısır Medeni Kanunu ile birlikte tali kaynaklar olarak kullanıldığını gösterebilmek için, Mecelle'yi hiç uygulamamış olsa da Mısır örneğini bu çalışmaya dahil etmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Birçok farklı ülkenin hukuk sisteminden ve ana akım olarak iki farklı ekolden bahsederken kavram kargaşasından korunmak adına öncelikle Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ve Osmanlı'da uygulandığı dönem incelenecektir. Tarihsel gelişimi takip ederek ikinci bölümde Mecelle'nin Osmanlı sonrasındaki dönemde

1 Gamal Moursi Badr, "New Egyptian Civil Code and the Unification of the Laws of Arab Countries", *Tulane Law Review*, Vol. 30:2, 1955-1956, s. 300.

Arap ülkelerindeki durumundan genel olarak bahsedildikten sonra, yukarıda belirtilen sebebe binaen önce Mısır ve sonrasında da Suriye, Irak, Lübnan, Filistin ve Ürdün örnekleri ayrı başlıklar altında detaylı olarak ele alınacaktır. Bu vesileyle de Mecelle'nin geniş Arap coğrafyasında geçirdiği serüvenin ortaya konması planlanmaktadır.

I. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ve Uygulandığı Dönem

Osmanlı Devleti'nde 1868-1876 yılları arasında hazırlanan ve daha çok borçlar, eşya ve yargılama hukuku alanlarını düzenleyen, fakat genel itibariyle bir Medeni Kanun sayılabilecek Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, sadece Osmanlı Devleti'nde değil, İslam hukuku hükümlerinin kanunlaştırıldığı ilk kanun olması sebebiyle bütün İslam ülkelerinde önemli bir yere sahiptir².

Osmanlı hukukunda şahıslar arasındaki ilişkileri düzenleyen özel hukuk alanları İslam hukukuna dayanmakta ve şer'î mahkemelerde görülmekteydi. Ancak batılılaşmanın etkisi ve Tanzimat ile başlayan reformlar sonucunda, klasik tek hakimli Osmanlı mahkemesi yerine çoklu hakimli ve karma nitelikli ticaret, hukuk ve ceza mahkemeleri kurulmaya başlanmıştır³. Nizâmiye mahkemeleri denilen bu mahkemelerde⁴, Ticaret Kanunname-i Hümâyunu gibi batı menşeli bazı kanunlar⁵ tatbik edilse de bu kanunları aşan özel hukuk meselelerinde şer'î hükümlere başvurmak icap ediyordu. Fakat klasik Osmanlı kadısının liyâkatini taşımayan ve şer'î hukuka yabancı Nizâmiye mahkemesi hakimleri, bu konuda zorluk çekmekteydiler. Bu nedenle de Hanefî mezhebinin câri hükümlerinin derlendiği Türkçe bir kanun ihtiyacı ortaya çıkmıştı⁶. Bu noktada Âli Paşa gibi, özellikle daha önce Fransa'dan alınan Ticaret Kanunu'nun tamamlayıcısı olacağından hareketle, Fransız Medeni Kanunu Code Civil'in iktibasını şiddetle savunan görüşler olsa da Tanzimat döneminin dâhi hukukçusu ve devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa'nın ısrarları sonucunda

2 Mehmet Âkif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara 2003, s. 231 ("Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye").

3 Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", s. 231.

4 Nizâmiye mahkemelerinin teşkilatı ve bu mahkemelerde görülen dava çeşitleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: M. Macit Kenanoğlu, "Nizâmiye Mahkemeleri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 185-188.

5 Tanzimat döneminde batıdan iktibas edilen kanunlar için Bkz: Mustafa Şentop, "Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s. 647-672 ("Kanunlaştırma Literatürü").

6 İslam hukukunun kodifiye edilmemiş olması, Osmanlı'da hukuki istikrarsızlığın olduğu anlamını taşımamaktadır. Hanefî mezhebinin resmi mezhep olarak kabul edildiği Osmanlı'da, kadıların Hanefî mezhebi içinde tercih edilen görüşü uygulama mecburiyetleri vardı. Bu vesileyle geniş Osmanlı coğrafyasında hukuki birlik ve istikrar sağlanabilmiştir. Geniş bilgi için Bkz: Mehmet Âkif Aydın, "Mecelle'nin hazırlanışı", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı IX, İstanbul 1989, s. 33-34 ("Mecelle'nin hazırlanışı").

İslam hukukuna dayanan yerli bir kanun hazırlanmasına karar verildi⁷. Bu amaçla teşkil edilen ve başkanlığını Ahmed Cevdet Paşa'nın yaptığı Mecelle Cemiyeti'nin çalışmaları sonucunda, bir mukaddime ile 16 kitaptan oluşan ve 1851 maddeyi ihtiva eden Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye tedricen hazırlandı ve yürürlüğe konuldu⁸. Mecelle Cemiyeti'nin maruz kaldığı yoğun muhalefet ve baskılar düşünüldüğünde, Kanun'un kitap kitap hazırlanması ve peyderpey yürürlüğe girmesi, kanunlaştırmanın akamete uğramaması açısından faydalı olmuştur⁹. Böylelikle yaklaşık sekiz yıl zarfında Mecelle tamamlanmıştır. Mecelle'nin yürürlüğe girmesi ile birlikte Nizâmiye mahkemelerinin kanun kapsamına giren alanlarda uygulayacağı hukuk belirlenirken, kanunun düzenlemediği ve sırf statü personele ilişkin davalar (kişiler, aile ve miras hukuku; ahvâl'üş-şahsiyye) Nizâmiye mahkemelerinin görev ve yetkisi dışında bırakılmıştır¹⁰.

Osmanlı Medeni Kanunu da diyebileceğimiz Mecelle, kaynağı tamamen dini ve ilahi olan İslam fıkından iktibas edilmiş bir eserdir¹¹. Bu nedenle fukahânın mezhep telakkisine uygun olarak Mecelle de Osmanlı'daki resmi mezhep uygulamasına bağlı kalmış, zamanın getirdiği hukuki ihtiyaçlar ve şartlar değişse de bu ihtiyaçları Hanefi mezhebinde mevcut olan görüşlerden karşılamaya çalışmıştır. Özellikle ilmiye sınıfına hâkim olan mezhep taassubu, Mecelle Cemiyeti için farklı mezheplerin içtihatlarına yönelmek şöyle dursun, mezhep içindeki baskın görüşten ayrılmak noktasında bile oldukça caydırıcı olmuştur¹². Hanefi mezhebinde zayıf görüşlerin tercih edildiği maddeler bile uzun tartışmalara ve Cemiyet üzerinde çeşitli baskılara sebep olmuştur¹³. Bu nedenle de Mecelle'nin kaynakları çok dar, sınırlı ve belirli tutulmuştur¹⁴. Nihayet Mecelle Cemiyeti, Mecelle'nin bir medeni kanuna göre eksik kalan bölümlerini tamamlamayı

7 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Second Edition, Oxford University Press, London 1968, s. 122-123. Fransız Medeni Kanunu'nun iktibası hakkındaki tartışma ve tartışmanın tarafları hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Aydın, "Mecelle'nin hazırlanışı", s. 46-48.

8 Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", s. 232-233.

9 Aydın, "Mecelle'nin hazırlanışı", s. 49.

10 Onar, Sıddık Sami, "Osmanlı İmparatorluğunda İslam Hukukunun Bir Kısımının Codification'u, Mecelle", *İÜHF*M, Cilt 20, Sayı 1-4, s. 69.

11 Onar, s. 64.

12 Aydın, "Mecelle'nin hazırlanışı", s. 43; Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 173.

13 Özellikle havale kitabında tercih edilen zayıf görüşler neticesinde yapılan tenkitler, Ahmed Cevdet Paşa'nın bir süre Cemiyet başkanlığından uzaklaştırılmasına dahi sebep olmuştur. Tartışma konusu hükümler için Bkz: Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi", *OTAM Dergisi*, sayı 29, Bahar 2011, s. 110-115.

14 Onar, s. 70.

arzu etse de bu arzularını gerçekleştirilmeden kapatılmıştır¹⁵.

Mecelle genel olarak İslam hukukunun muamelat kısmını kanunlaştırmış ve tasnif açısından da klasik kaynakların sistemini takip etmiştir. Bunun yanında İslam hukukunun klasik yöntemi olan kazuistik (meseleci) metodu benimsemiş ve modern kanunlarda olduğu gibi bütün meseleleri kapsayan genel ve soyut kaideler koymak yerine, her bir konuya ilişkin hükümleri ayrıca kanunlaştırma yoluna gitmiştir. Örneğin, akitlerin icap ve kabul ile kurulduğunu genel bir hüküm olarak belirlemek yerine, her bir akit kitabında o akitin icap ve kabul ile kurulduğunu ayrıca ifade etmiştir. Kazuistik metodun takip edilmesi, o dönemin şartları altında hukuki formasyon eksikliği taşıyan Nizâmiye mahkemesi hakimleri için faydalı olsa da genel olarak bakıldığında hâkime dar bir takdir alanı tanınmasına sebep olmuştur¹⁶.

Mecelle, birkaç sebepten ötürü Osmanlı hukukunda olduğu kadar İslam hukuku tarihinde de çok önemli bir yere sahiptir. Öncelikle daha önce de belirttiğimiz gibi Mecelle, İslam hukuku hükümlerinin bir devlet otoritesi tarafından kanunlaştırıldığı ilk örnektir. Bunun yanında eklektik bir tarz benimsemesi ve Osmanlı uygulamasından farklı olarak mezhep içinde zayıf olan bazı görüşlerin kanunlaştırılması, Hanefi mezhebinin dışına çıkılmamış olsa bile devrin şartlarına göre büyük bir adım sayılabilir. Söz konusu eklektik yapı ve mezhep içindeki baskın görüş ile sınırlı kalınmaması, daha sonraki kanunlaştırmalara da örnek olmuştur¹⁷. Ayrıca Kanun'un her ne kadar Nizâmiye mahkemeleri için hazırlanmış olsa da şer'i mahkemeler için de bağlayıcı olması, hukuk birliğinin İslam hukuku temelinde sağlanması bakımından değerli bir örnektir¹⁸.

15 Yusuf Halaçoğlu, M. Âkif Aydın, "Cevdet Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1993, s. 448. Mecelle Cemiyeti 1888 yılında II. Abdülhamid döneminde bir irade-i seniyye ile lağvedilmiştir. Bunun sebebi olarak kaynaklarda II. Abdülhamid'in vehimli bir padişah olması ve Mecelle Cemiyeti'nden çekinmiş olması zikredilmektedir. Bkz: Onar, s. 63. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Mebusan tarafından Mecelle Cemiyeti'nin yeniden kurulmasına karar verilmiş, hatta bu konuda Mecelle Cemiyeti Nizamname Layihası hazırlanmış olsa da Cemiyet'in tekrar kurulup kurulmadığı bilinmemektedir. Bkz: Fethi Gedikli, İbrahim Enes Onat, "İkinci Meşrutiyetten Sonra Mecelle Cemiyetinin Tekrar Kurulma Süreci", *Uluslararası Mecelle Sempozyumu Tebliğleri*, Ed. Fethullah Soyubelli, Bursa Kültür A. Ş., Bursa 2021, s. 424-426.

16 Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", s. 233.

17 C. V. Findley, "Medjelle", *EI2*, Vol. VI, s. 971. Yazar burada *Anderson*'dan naklen, Mecelle'nin bazı hükümlerinin Hanefi mezhebi dışındaki hukukçuların görüşlerine dayandığını söylese de örnek belirtmemiştir. Oysa Ahmed Cevdet Paşa'nın kendi ifadeleri ve Mecelle'nin Esbab-ı Mücibe Mazbatası, bazı meselelerde mezhep içindeki zayıf görüş tercih edilse de genel olarak Hanefi mezhebinin dışına çıkılmadığını beyan etmektedir. Bkz: Ahmed Cevdet Paşa, "Tezkire no:8", *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi (Tezâkir)*, haz. Seyit Ali Kahraman, 1. Cilt, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, s. 102 ("Tezâkir"); Ahmet Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 2. Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2017, s. 45.

18 *Anderson*, Mecelle'nin Şeriat mahkemelerini bağlamadığını ve kadınların İslam hukukunun di-

Son olarak da bu çalışmanın konusunu da teşkil ettiği üzere, Mecelle sadece Osmanlı tarihi ile sınırlı kalmamış, devletin yıkılmasından sonra da belirli bir süre Osmanlı coğrafyasında yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Osmanlı döneminden sonra manda yönetimi altındayken veya bağımsızlıklarını kazandıktan sonra dahi Osmanlı bakiyesi ülkelerin yöneticilerinin Mecelle'yi uygulamaktan çekinmemesinin iki nedeni vardır. Bu sebeplerden ilki ve belki de en kabul göreni, şüphesiz iki toplum arasındaki din ve tarih birliğidir. Fakat Mecelle'nin temel özelliklerinden birini yansıtan ikinci sebep ise, kanunun, yapısı gereği devlet otoritesinin emrettiği kuralları derlemekten ziyade İslam tarihinde geliştirilen hukuki görüşlerin bir derlemesi niteliğini taşıması sebebiyle, söz konusu devletler bakımından yargı yetkisi vasıtasıyla egemenliğin zedelenmesi olarak yorumlanmamasıdır¹⁹. Bu nedenle Mecelle, İslam hukuku tarihi için de yadsınamaz bir değere sahiptir.

Mecelle, yürürlüğe girmesi ile birlikte o zamana kadar mahkemelerde uygulanan İslam hukuku kaynaklarını devre dışı bırakmış ve kanunlaştırdığı alanlarda başka bir görüşle hüküm verilmesinin önüne geçmiştir²⁰. Ayrıca Yemen, Hicaz ve Mısır hariç Osmanlı Devleti'nin yargılama yetkisi kapsamında kalan tüm mahkemelerde, devletin yıkılışına kadar resmi kanun olarak uygulanmıştır²¹. Mecelle üzerinde çeşitli tadil çalışmaları olsa da en önemli değişiklik, 1914 yılında çıkarılan bir kanunla, Fransa'dan iktibas edilen Usulü Muhakeme Kanunu'nun 64. maddesinde yapılan değişiklik ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu 64. maddenin yerine geçen hükümler ile Mecelle'nin dar akit telakkisi de-

ğer kaynaklarına dayanarak da hüküm verebileceğini savunsa da Mecelle'nin şer'i mahkemeler için de bağlayıcı olduğu Esbab-ı Mucibe Mazbatası'nın ifadelerinde ve hukuk tarihi kaynaklarında açıkça görülmektedir. Bkz: J. N. D. Anderson, "The Shari'a Today", *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Vol. 31:3/4, 1949, s. 20; Akgündüz, s. 43; Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", s. 233; Mardin, s. 49.

19 İngiliz mandası altındaki Kıbrıs ve Filistin mahkemelerinde verilen bazı kararlarda, Mecelle ile ilgili bu özelliğin altının çizildiği görülmektedir. Bkz: Herbert J. Liebesny, "Part II: Impact of Western Law in the Countries of the Near East", *George Washington Law Review*, Vol. 22:2, 1953, s. 131 ("Impact of Western Law").

20 Mecelle'nin 1801. maddesi yargı görev ve yetkisinin emr-i sultani ile sınırlandırılabilirliğini belirtmektedir. Emr-i sultani ile sadır olan Mecelle hükümleri de bu kanun kapsamına giren meselelerde uygulanması zorunlu olan hukuki içtihadı belirlemiş ve bunun dışında kalan içtihatla amel edilmesini yasaklamıştır. Bkz: Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", s. 233.

21 Mısır'ın hukuki özerkliği ve Arap yarımadasının Hanefi mezhebi dışında kalması nedeniyle Mecelle bu bölgelerde uygulanmamıştır. Bkz: Aydın, «Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye», s. 233; Kubbec, Sâmîr Mâzin el-Kubbec, *Mecelletu'l-Ahkâmî'l-Adliyye Masâdiruha ve Eseruha Fî Kavânin eş-Şarki'l-İslâmî*, Daru'l-Feth Liddirasât ve'n-Neşr, Amman 2008, s. 167-171. Halkın çoğunluğunun ve ileri gelenlerinin mensup olması nedeniyle Hicaz'da Hanbeli mezhebi ve Yemen'de de Şii Zeydiyye mezhebi uygulanmıştır. Bkz: Subhî Mahmasânî (Terc. İbrahim Kâfi Dönmez), "İslam Hukukunun Tedvini (II)", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, 1986, s. 374-375 ("İslam Hukukunun Tedvini").

ğiştirilmeye çalışılmış, sözleşme serbestisi prensibi benimsenmiş, mal tanımı güncel iktisadi tanım ile özdeşleştirilmiş ve sözleşmenin fesat sebepleri daraltılarak sözleşmenin esaslı noktalarında uzlaşmış olmanın geçerlilik için yeterli olduğu kabul edilmiştir²². Bunun dışında Mecelle üzerindeki tadil çalışmaları nihayete erdirilememiş, Cumhuriyetin kurulmasından sonra ise Türkiye’de diğer birçok alanda olduğu gibi medeni hukuk alanında da şeriata dayanan hukuk metinleri ilga edilmiş²³, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu’nun iktibas ile birlikte Mecelle de yürürlükten kaldırılmıştır²⁴. Fakat Mecelle, Osmanlı bakiyesi olan ve devletin yıkılmasından sonra çeşitli manda yönetimleri altına giren ülkelerde, manda dönemleri ve sonrasındaki bağımsızlık dönemleri dahil çok seneler uygulanmaya devam etmiştir. Devam eden bölümlerde, söz konusu ülkelerin belli başlılarında Mecelle’nin yürürlüğü ve yerli hukuk doktrinlerine etkisi ayrıntılı olarak incelenecektir. Mecelle’nin yürürlüğe girdiği Arap ülkeleri yanında, içtihat hukukunun kanun hukukuna geçişinde yaşanan sürecin benzerliği bakımından ve bu süreçte Mecelle’nin oynadığı rolü tespit edebilmek için Mısır örneği de ele alınacaktır. Çünkü Mecelle sonrası medeni hukuk kanunlaştırmalarında batı hukukunun dönüştürücü etkisi yanında, İslam devletlerinin beslendiği temel kaynaklardan biri Mecelle iken, diğeri de Mısır kanunlaştırmaları ve pratiğidir. Nitekim Mısır örneği incelenmeden İslam ülkelerinde Mecelle’nin konumu hakkında yapılacak değerlendirmeler eksik kalacaktır.

II. Osmanlı Sonrasında Arap Ülkelerinde Mecelle’nin Durumu

İslam tarihinde İslam hukukunun resmi bir şekilde kanunlaştırılması Mecelle’ye kadar söz konusu olmamıştır. Çeşitli dönemlerde kanunlaştırma denemeleri olsa da hazırlanan metinler resmi olarak yürürlüğe konmamış, yargılamalarda tali kaynaklar olarak kullanılmıştır²⁵. Kanun geleneği, İslam devletlerinde ve özellikle Osmanlı’da daha çok devletin kural koymakla yetkili olduğu örfi hukuk alanlarında devlet başkanları tarafından yürürlüğe konu-

22 Onar, s. 85; Subhî Mahmasânî, *Felsefetü’t-Teşri’ fi’l-İslam*, Mektebetü’l-Keşşâf ve Matbaatüha, Beyrut 1365/1946, s. 75 (*Felsefetü’t-Teşri’*).

23 Lewis, s. 404.

24 İsviçre kanunlarının iktibas olan Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu’nun yürürlüğe girdiği 4 Ekim 1926 tarihinde, 864 sayılı Kanun-i Medeni’nin Suret-i Meriyet Şekl-i Tatbiki Hakkında Kanun da yürürlüğe girmiş ve bu kanunun 43. maddesi gereğince Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye yürürlükten kaldırılmıştır. Bkz: Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu, s. 116.

25 İslam hukukunun tarihsel olarak içtihat hukukundan kanun hukukuna doğru geçirdiği dönüşüm ve çeşitli kanunlaştırma denemeleri hakkında geniş bilgi için Bkz: Mehmet Âkif Aydın, “İslam Hukuku’nun Osmanlı Devleti’nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Bahar 2016 (“İslam Hukuku’nun Osmanlı Devleti’nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim”).

lan hukuk metinlerinde tezahür etmektedir. Fıkıhçıların özgür bir içtihat faaliyeti sonucu ürettikleri hukuk kuralları ise daha çok fıkıh kitapları, şerhler ve haşiyeler gibi çeşitli tali kaynaklarda yer almaktadır. Bu hükümlerin devlet eliyle resmen yürürlüğe konması anlamında kullandığımız kanunlaştırma faaliyetleri ise 19. yüzyılda batılılaşmanın etkisiyle başlamıştır. Bu kanunlardan en önemlisi ve en çok referansta bulunulana olan Mecelle, Napolyon'un 1804 Fransız Medeni Kanunu'nun sistematiği ve şekli yapısı ile o zamana kadar birikerek gelmiş olan fıkhi hükümlerin ve fıkıh metodolojisinin birleştirilmesi ile oluşturulmuş bir kanundur²⁶.

Mısır valisi Hidiv İsmail Paşa'nın veziri Kadri Paşa tarafından, Mecelle ile aynı dönemde İslam hukuku alanında bir kanun taslağı hazırlanmış, *Mürşidü'l-Hayrân* adıyla bilinen bu metnin, Mısır valisini İslam hukuku konusunda yasa koyucu durumuna getireceğinden endişe edilerek söz konusu taslak yürürlüğe konmamıştır²⁷. Oysaki aynı dönemlerde Osmanlı Devleti'nde Mecelle'nin hazırlanması sürecinde, devlet başkanının kanunlaştırma yetkisi konusunda ulema arasında bir tartışma yaşanmamış, tartışmalar genelde hükümlerin içeriğine yönelik olmuştur. Bu da Osmanlı'nın genellikle örfi hukuk alanındaki kadim kanunlaştırma geleneğinin²⁸ ulema tarafından da benimsendiğini ve içtihadın içeriğine müdahale edilmediği sürece, İslam hukuku alanında kanunlaştırma yapılmasında bir sakınca görülmediğini göstermektedir²⁹.

Mecelle, İslam hukukunun ilk resmi kodifikasyonu olması nedeniyle uygulandığı özellikle Ortadoğu'daki Osmanlı bakiyesi devletlerde ve diğer İslam devletlerinde gerçekleşen kanunlaştırma faaliyetlerini büyük oranda etkilemiştir³⁰. Mecelle üslubundaki açıklık ve kesinlik sebebiyle bir kanun olarak ilim cemiyetlerinde takdirle karşılanmış, Arap ülkeleri ve alimleri tarafından da oldukça iyi bulunmuştur³¹. Söz konusu ülkeler bugün tamamen Mecelle'yi uygulamasalar bile, bu ülkelerin hukuk tarihleri ve kanunlarının tarihsel geliş-

26 Leonard Wood, "Legislation as an Instrument of Islamic Law", Ed. Anver M. Emon, Rumea Ahmed, *The Oxford Handbook of Islamic Law*, Oxford University Press, New York 2018, s. 555.

27 Herbert J. Liebesny, "Religious Law and Westernization in the Moslem Near East", *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 2:4, 1953, s. 498 ("*Religious Law and Westernization*"); Mehmet Âkif Aydın, "Muhammed Kadri Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXX, İstanbul 2005, s. 546 ("*Muhammed Kadri Paşa*").

28 Osmanlılardaki kanunlaştırma geleneğinin, eski Türklerdeki yazılı kural koyma usulü ile İslam Hukuku'nun belirli alanlarda devlet başkanına tanıdığı yasama yetkisinin bir sentezi olduğu söylenebilir. Bkz: Şentop, "Kanunlaştırma Literatürü", s. 648.

29 Aydın, "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", s. 20.

30 Lewis, s. 123.

31 Onar, s. 84.

mi konusunda Mecelle önemli bir referans niteliği taşımaktadır³². Mecelle'nin kanunlaştırma usulü bu ülkeleri de etkilemiş, bugün dahi belirli alanlarda İslam hukukunu uygulayan bu ülkeler, söz konusu alanlardaki kanunları yeni içtihatlar şeklinde değil, İslam hukukunun farklı mezhepleri altında gelişen çeşitli içtihatlardan faydalanmak ve Mecelle'de olduğu gibi bunları derlemek şeklinde yapmışlardır³³. Ayrıca Mecelle'nin yürürlükten kaldırıldığı bu ülkelerde ve hatta diğer Müslüman ülkelerde yardımcı bir hukuki kaynak olarak kullanılabileceği ve bunun da egemenlik haklarının zarar görmesi anlamına gelmeyeceği savunulmuştur. Bu sav, Kıbrıs mahkemesinin *Jasonides v. Kyprioti* kararında hâkim tarafından açıkça ifade edilmiştir. Kararda belirtildiği üzere Mecelle, Kuran ve Sünnet doğrultusunda gelişen İslam hukuku külliyatının bir kanun şeklinde derlenmesinden ibaret olması sebebiyle bir devletin kanunu olarak değil, Müslüman ülkelerin halen benimsediği İslam hukukunun bir derlemesi ve dolayısıyla bu ülkelerin de hukuku olarak algılanmalıdır³⁴. Bu doğrultuda Mecelle'nin Arap ülkelerindeki yürürlüğü ve etkisini tespit edebilmek adına, devam eden bölümlerde mesele Mısır, Suriye, Irak, Lübnan, Filistin ve Ürdün özelinde ele alınacaktır.

A. Mısır

Osmanlı tarihi için olduğu kadar hukuk tarihi bakımından da önemli bir yere sahip olan Mısır vilayetinin bugünkü resmi adı Cumhuriyetü Mısır el-Arabiyye (Mısır Arap Cumhuriyeti) ve başkenti Kahire'dir. Mısır'da XVI. yüzyılda Yavuz Sultan Selim döneminde başlayan Osmanlı hakimiyeti, XIX. yüzyılda yönetimin irsen Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya bırakılması ile sınırlanmış, 1882'de İngiltere'nin Mısır'ı işgali ile de tamamen sona ermiştir³⁵.

1. Mısır'ın Hukuki Özerkliği ve Mecelle

Mısır'da XVI. yüzyılın sonlarına kadar yargılama yetkisi, merkezden atanan ve Hanefi mezhebine mensup kadılarda iken, XVII ve XVIII. yüzyıllarda resmen olmasa da fiilen bölgede hâkim olan Memlük beylerinin etkisi altında kalmıştır³⁶. XVIII. yüzyıl başında Fransa'nın Mısır'ı işgali ve sonrasında geri çekilmesi ile yaşanan kargaşa ortamında etkin konuma gelen Kavalalı Mehmed Ali Paşa 1805'te Mısır valisi olarak tayin edilmiş, Osmanlı'ya karşı giriştiği silahlı mücadeleler neticesinde 1841 yılında çıkarılan bir fermanla Mısır'ın yö-

32 Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu, s. 119.

33 Aydın, "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", s. 21.

34 Liebesny, "Religious Law and Westernization", s. 500.

35 Hilal Görgün, "Mısır", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, Ankara 2004, s. 569-570.

36 Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, Ankara 2004, s. 567.

netimi irsen kendisine bırakılmıştır³⁷. Böylelikle siyasi özerklik kazanan Mısır, hukuki açıdan da özerk bir hale gelmiştir.

Mehmed Ali Paşa döneminde de yargılamalar Hanefi mezhebine göre yapılmış, ancak Hanefi mezhebi kodifikasyonu olan Mecelle Mısır'da yürürlüğe girmemiştir³⁸. Mısır vilayetinin yönetimini irsen elinden bulunduran Hidiv İsmail Paşa³⁹, Mecelle'nin kabul edilmesiyle hukuki yönden Osmanlı'ya bağımlılığın artacağı endişesiyle bu kanunu Mısır'da yürürlüğe sokmamıştır⁴⁰. Her ne kadar Mısır'da Mecelle yürürlüğe sokulmamışsa da Hidiv İsmail Paşa, hukuki yapının modernleştirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu süreçte yerli bir kanun hazırlama çabaları ve *Mürşidü'l-Hayrân* örneği olsa da ulemanın tepkisinden endişe edilerek bu çabalar resmi bir sonuca erdirilememiştir. Onun yerine Fransız Medeni Kanunu'nun iktibası yoluna gidilmiştir⁴¹.

Bu dönemde Mısır'da genel olarak İslam hukuku uygulansa da yargılamalarda hukuki birlik mevcut değildi. Kapitülasyonlar sebebiyle konsolosluk mahkemelerinde, yabancı devlet vatandaşlarının kendi aralarındaki ve hatta Mısırlılarla aralarındaki uyuşmazlıklara kendi ülke kanunları uygulanmakta ve bu durum birçok problem doğurmaktaydı. Mısır hükümeti tarafından 1860 yılında, Nizâmiye Mahkemeleri öncesinde Osmanlı'da kurulan karma mahkemelerin⁴² uyarlanarak Mısır'da da kurulması çabaları görülmektedir⁴³. Bu çabalar, söz konusu mahkemelerde Fransız Medeni Kanunu'nun uygulanacak olması nedeniyle, özellikle Anglosakson hukuk sistemine sahip devlet temsilcileri tarafından şiddetli itirazlarla karşılanmıştır. Ancak bu itirazlara rağmen Mısır kabinesi tarafından 1861 yılında çıkarılan bir nizamname ile Kahire ve İskenderiye'de bulunan karma nitelikli mahkemeler yeniden düzenlenmiş-

37 Görgün, "Mısır", s. 569.

38 Abdülazim İbrahim, "Mecelle'nin Ortadoğu Devletlerine Tesiri", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2017, s. 16.

39 Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın soyundan geldiği için irsen Mısır valiliğinin veliahdı olan İsmail Paşa, valiliğe geldikten sonra 1866 yılında veraset usulünü kendi oğulları lehine değiştirerek bu dönemden sonra gelen valilere "hidiv" (Farsça kökenli olup "kavmin büyüğü, emir" anlamları taşır) unvanı verilmesini sağlamıştır. Geniş bilgi için Bkz: Görgün, "Mısır", s. 570.

40 Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", s. 233; Subhî Mahmasânî, *el-Evdâ'ut-Teşri'iyye fi'd-Düvel el-Arabiyye*, 2. Baskı, Dârü'l-İlm lil-Melâyin, Beyrut 1962, s. 232 (*el-Evdâ'ut-Teşri'iyye*); Grigsby, W. E., "Mixed Courts of Egypt", *Law Quarterly Review*, Vol. 12:3, Oxford 1896, s. 252-259.

41 Onar, s. 62.

42 Nizâmiye Mahkemelerinin teşkili temelde 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi'ne dayanmaktadır. Ancak bu tarihten önce, Hicri 1215 (1800-1801) yılından itibaren istisnai olarak kurulan ticaret meclisleri, karma nitelikli mahkeme işlevi görmektedir. Bu meclisler, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte yaygınlaşarak eyalet ve liva merkezi şehir ve kasabalarda da kurulmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Kenanoğlu, s. 185-186.

43 Brinton, Jasper Yeates, *Mixed Courts of Egypt*, Yale University Press, New Haven 1930, s. 11.

tir⁴⁴. Bu düzenlemeye göre ülkede cari olan Osmanlı Ticaret Kanunu bu mahkemelerde uygulanmaya devam edecek, kanun boşlukları olması durumunda ise Fransız Medeni Kanunu'nun ilgili hükümleri uygulanacaktır⁴⁵. Bu süreçte konsolosluk mahkemeleri, şer'i mahkemeler ve cemaat mahkemeleri de faaliyetlerine devam etmiştir.

Mısır yönetimi, özellikle Hidiv İsmail Paşa ve Nazırı Nubar Paşa⁴⁶, hukuk sistemindeki bu düzensiz uygulamayı bir sisteme oturtmak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Hidiv İsmail Paşa, 1866-1867 yıllarında Fransız Medeni Kanunu'nu tercüme ettirerek söz konusu karma nitelikli davalarda uygulanmasını sağlamıştır. Ancak yeknesak bir hukuk uygulamasının sağlanabilmesi için yeknesak bir mahkeme teşkilatının gerekli olması nedeniyle, kapitülasyon sahibi devletler ve kazai yetkinin kaynağı Bâb-ı Âli ikna edilerek, uluslararası statüye sahip yeni bir mahkeme türü ihdas edilmeye çalışılmıştır. Mısır hükümetinin önerdiği bu yeni sisteme göre mahkemeler, yürütme erki ve konsoloslukların yetkilerinden bağımsız bir şekilde işleyecek, ayrıca Avrupalı hakimlerin de yer alabileceği karma bir niteliğe sahip olacaktır. Bu öneri Nubar Paşa tarafından ilk olarak Fransa'ya yapılmış, Fransız hükümeti de bu doğrultuda bir komisyon hazırlanmasını istemiştir⁴⁷. Diğer Avrupalı devletlerin ikna edilmesi için Nubar Paşa İstanbul'da çeşitli temaslarda bulunmuş, karma mahkemeler konusunda tarafların tezleri ve çekinceleri üzerinde uzun tartışmalar yaşanmıştır. Burada değinilmesi gereken en önemli çekince ise, doğrudan egemenlik haklarını ihlal eden maddelere karşı Bâb-ı Âli'nin ve Sadrazam Âli Paşa'nın itirazlarıdır⁴⁸. Bu konuda hazırlanan Usûl-i Mehâkim Nizamnâmesi 1869 yılında Mısır meclisi Meclis-i Nüvvab'da tartışılmış, Âli Paşa'nın vefatından sonra 1872 yılında Bâb-ı Âli tarafından da kabul edilmiştir⁴⁹. 1874 yılında

44 Brinton, s. 12.

45 Brinton, s. 12-13.

46 Hidiv İsmail Paşa, Nubar Paşa'ya dışişleri bakanlığı makamı vererek yabancı devletler nezdinde temsil sağlamak istese de Bâb-ı Âli buna şiddetle karşı çıkmış ve Osmanlı'dan bağımsız bir dış politika uygulanmaya devam edilirse Mısır Hidivliği'nin kaldırılacağı tehdidinde bulunmuştur. Fakat Sadrazam Âli Paşa'nın 1871'de vefat etmesi sonucu bu baskı azalmış ve Mısır yabancı devletlerle bağımsız bir devlet gibi ilişki kurmaya devam etmiştir. Bu konuda Âli Paşa'nın Hidiv İsmail Paşa'ya gönderdiği mektuplar merkezi yönetimin rahatsızlığının boyutunu ortaya koymaktadır. Bkz: "Mısır'ın İdaresi Hakkında Hidiv İsmail Paşa'ya Mektub-i Sami", Reşad Fuad (Keçecizade) Efendi Evrakı, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, VII, Sayı: 42, İstanbul 1332 (1917). Ayrıca Bkz: Atilla Çetin, "İsmâil Paşa, Hidiv", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIII, İstanbul 2001, s. 118.

47 Grigsby, s. 253.

48 Bkz: Uygur, Fatma, "Modern Mısır'da Nubar Paşa'nın Karma Mahkemeler Nizamnamesi ve Le Bosphore Égyptien Meselesinde Diplomatik Girişimleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 38, 2019, s. 308-310.

49 Uygur, s. 310-311.

çıkarılan Hidivlik Fermanı ile İsmail Paşa Hükümeti'nin idari ve kazai yetkileri oldukça genişletilmiştir⁵⁰. Bunun neticesinde de 1875 yılında yabancılık un-suru bulunan davalara bakmak üzere karma mahkemeler kurulmuş⁵¹ ve Code Civil iktibas edilerek Mısır Medeni Kanunu olarak yürürlüğe sokulmuştur⁵².

Mısır'da Code Civil⁵³'in tercüme ettirilip karma mahkemelerde uygulanması, Mecelle'nin hazırlanması döneminde Fransız Kanunu'nun iktibas tartışmalarını da etkilemiş ve iktibas savunan Sadrazam Âli Paşa'ya bir örnek ve gerekçe oluşturmuştur⁵⁴.

28 Ekim 1883 tarihinde Mısırlıların kendi aralarındaki davalarına bakmak üzere milli mahkemeler ihdas edilmiş⁵⁵, ancak İslam hukukunun hassasiyetle uygulandığı kişiler, aile, miras ve vakıf davaları konusunda şer'i mahkemelerin görev ve yetkileri korunmuştur⁵⁶. Ayrıca 1875 Mısır Medeni Kanunu'nun yanında, milli mahkemelerde Mısırlılara uygulanmak üzere bazı değişikliklerle

50 Mahmasânî, *Felsefetü't-Teşri'*, s. 83. Mahmasânî, bu ferman ile Mısır'ın idari ve kazai olarak tam bağımsızlığını elde ettiğini ifade etse de, bu ifade ile bağımsızlıktan ziyade Hidiv'in idari ve kazai yetkilerinin oldukça genişletildiğini kastediyor olmalıdır. Nitekim Hidiv İsmail Paşa 1879 yılında II. Abdülhamid tarafından azledilerek Mısır'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Bkz: Çetin, s. 118

51 Mahmasânî, *Felsefetü't-Teşri'*, s. 83. Karma mahkemelerin yetkileri kapitülasyonlar doğrultusunda beş yılda bir yenilenmekte idi. Kapitülasyon sahibi ülkelerin dahil olduğu Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte karma mahkemelerin yetkileri her yıl yenilenmeye başlamıştır. Bkz: William Makram Ebed, C. J. Colombos, "Mediterranean Colonies", *Journal of Comparative Legislation and International Law*, New Series, Vol. 18, 1918, s. 244-253.

52 Soliman Morcos, Wadie Farag (Terc. Coşkun Üçok), "Yeni Mısır Medeni Kanunu (Kaynakları, Vasıfları ve Gelecek İçin Vadettiği İmkanlar)", *AÜHFD*, Cilt:10, Sayı:1, 1953, s. 742.

53 Mekteb-i Hukuk Mecelle hocalarından Muallim Cemaleddin, Kod Napolyon da denilen Fransız Medeni Kanunu ile Mecelle'yi kıyasladığı bir makalesinde, Fransız Kanunu'nun Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında Mısır'daki kütüphanelerde bulunan İslam hukuku külliyyatının tercümesi ve hatta iktibası suretiyle hazırlandığının herkes tarafından bilindiğini ifade etmektedir. Mısır'daki eserlerin çoğunun Şafii mezhebinde yazılmış eserler olduğu için de Kod Napolyon'un Şafii içtihadına paralel olduğunu savunmakta ve bu konuda bazı örnekler vermektedir. Bkz: Muallim Cemaleddin (Terc. Seda Örsten Esirgen), "Mukâyese-i Kavânîn-i Medeniyye, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye – Fransa Kanûn-ı Medenisi, Kitâbü'l-Büyû'", *AÜHFD*, Cilt 61, Sayı 2, 2012, s. 809-810, 814, 817, 818. Ancak araştırmalarımızda bu iddia konusunda başka bir kaynağa rastlanmamıştır.

54 Âli Paşa, iktibasın gerekli olduğu düşüncesini 1867 yılında Girit'ten gönderdiği bir lâyihasında Sultan Abdülaziz'e dahi aktarmıştır. O dönemde Girit'te çıkan isyanı bastırmakla görevli olan Paşa, ahalinin farklı hukuki hükümlere tabi olmaktan şikayetçi olduğunu belirtmiş, Fransız Medeni Kanunu'nun iktibas edilip karma mahkemelerde uygulanması durumunda azınlıkların ayrılıkçı düşüncelerinin yatıştırılabileceğini savunmuştur. Bkz: Seda Örsten Esirgen, "Osmanlı Devleti'nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?", *OTAM Dergisi*, Sayı 29, Bahar 2011, s. 39; Aydın, "Mecelle'nin hazırlanışı", s. 46-48.

55 Badr, s. 300.

56 Anderson, s. 20. Mısır'da şeriat mahkemeleri ve diğer dini mahkemelerin kazai özerklikleri 21 Eylül 1955 tarihli 462 numaralı Kanun'a kadar devam etmiş, bu Kanun ile birlikte 1 Ocak 1956 tarihinden itibaren bütün yargılama yetkilerinin Millî Mahkemelere devredileceği hükme bağlanmıştır. Bkz: Badr, s. 299.

yine Fransız Medeni Kanunu'ndan alınan 1883 Mısır Milli Medeni Kanunu da yürürlüğe girmiştir⁵⁷.

Karma mahkemelerde yabancılarla olan davalara uygulanmak üzere Fransız Medeni Kanunu harfiyen iktibas edilirken, milli mahkemelerde Mısırlılara uygulanmak üzere aynı kanun bazı küçük değişikliklerle yürürlüğe konmuştur⁵⁸. 1870'li yıllarda yerel bir şeriat mahkemesi hâkimi olan ve kendisine Fransız Medeni Kanunu'nun her bir maddesini İslam hukuku ile kıyaslama görevi verilen *el-Minyavî*, makalesinde Napolyon Kanunu'nun temel olarak İslam hukuku ile uyumlu olduğunu ve bu nedenle de şeriate benzediği sonucuna ulaşmıştır⁵⁹. Uygulamada da Mısırlı hakimlerin kanunu yorumlarken sıklıkla İslam hukuku normlarından yararlandıkları görülmektedir⁶⁰. Sonuç olarak, 1875 Mısır Medeni Kanunu ile 1883 Mısır Milli Medeni Kanunu için Fransız Medeni Kanunu'nun birer örneği oldukları söylenebilir.

2. Mürşidü'l-Hayrân'ın Çağdaş Mecelle ile Kıyaslanması

Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, Mısır'da da XIX. yüzyıl kanunlaştırma fikrinin ve çabalarının ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan çeşitli eserlerin yanında en önemlisi Muhammed Kadri Paşa'nın, hükümetin talebiyle eşya ve borçlar hukuku alanında bir kanun formunda hazırladığı *Mürşidü'l-Hayrân* adıyla bilinen kitabıdır. Resmi bir kanun olarak yürürlüğe sokulmayan bu eser, Kadri Paşa'nın vefatından sonra Mısır Maarif Vekâleti tarafından bastırılmış ve eserin medreselerde okutulmasına karar verilmiştir⁶¹. Böylelikle resmi bir kanun olarak uygulanmasa da *Mürşidü'l-Hayrân*, Mısır medeni hukuk doktrinini etkileyen önemli bir hukuki kaynak teşkil etmiştir. *Mahmasânî*, bu eseri İslam fihhının tedvininin ikinci merhalesine dahil etmekte ve resmi olarak uygulanmasa da hukuk uygulayıcılarına ve hakimlere kolaylık sağlayan yarı resmi bir bilgi kaynağı olarak vasıflandırmaktadır⁶².

Mecelle ile aynı dönemin ürünü olan bu eser, İslam hukukunun Hanefi mezhebine dayanması nedeniyle birçok noktada paralel hükümler içermektedir. Ancak mezhep içi görüşlerin tercihleri konusunda *Mürşidü'l-Hayrân*'ın

57 Nabil Saleh, *Civil Codes of Arab Countries: The Sanhuri Codes*, *Arab Law Quarterly*, 1993, Vol. 8:2, 1993, s. 161-162. Mısır Milli Medeni Kanunu metni ve sadrına ilişkin 28 Ekim 1883 tarihli Hidiv Emri için Bkz: *El-Kanun el-Medenî el-Ehlî*, 3. Baskı, El-Matbaatü'l-Emiriyye, Kahire 1913, s. 3.

58 Mahmasânî, "İslam Hukukunun Tedvini", s. 376-377.

59 Wood, s. 564; Mahmasânî, *Felsefetü't-Teşri'*, s. 87; Mustafa Şentop, "Mürşidü'l-Hayrân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXII, s. 59-60 ("*Mürşidü'l-Hayrân*").

60 Bkz: Wood, s. 565.

61 Eserin ilk baskısı 1308'de (1890) Bulak Matbaasında yapılmıştır. Ayrıntı için Bkz: Şentop, "Mürşidü'l-Hayrân", s. 59.

62 Bkz: Mahmasânî, "İslam Hukukunun Tedvini", s. 381.

Mecelle'den daha muhafazakâr olduğu ve mezhepte üstün kabul edilen görüşleri tercih ettiği görülmektedir⁶³. Bununla birlikte *Mürşidü'l-Hayrân*'ın Mecelle'ye nispetle modern kanun tekniğine daha uygun olduğu ve daha soyut hükümler içerdiği söylenmektedir. Bu noktada dikkat çeken farklar şöyle özetlenebilir: Öncelikle *Mürşidü'l-Hayrân* Mecelle'nin girişinde yer alan genel kaidelere yer vermemiştir. Mecelle'de her kitabın başında yer verilen terim tanımlarına *Mürşidü'l-Hayrân*'da rastlanmaz. Bu eserde oldukça az tanıma yer verilmiştir. Bunun gibi *Mürşidü'l-Hayrân*'da, Mecelle'de madde metinleri içinde verilen örneklerle de karşılaşılmaz. Ayrıca Mecelle'de satım akdi içinde yer alan borçlar genel hükümleri, *Mürşidü'l-Hayrân*'da ayrı bir bölümde daha soyut bir şekilde ele alınmıştır⁶⁴. İçeriğe ilişkin bütün bu farklar bir yana, yine *Mahmasânî*'ye göre Mecelle, fıkhnın tedvininin üçüncü merhalesine, yani bir mezhebin resmi bir kanun olarak yürürlüğe sokulması türüne bir örnek iken, *Mürşidü'l-Hayrân* daha önce de belirttiğimiz gibi yarı resmi bir bilgi kaynağı olarak kalmakla ve resmen yürürlüğe sokulmamakla Mecelle'nin bir adım gerisinde kalmıştır⁶⁵.

Sonuç olarak *Mürşidü'l-Hayrân*'ın ortaya çıkmasına sebep olan temel etken Mecelle örneğinden ziyade, batılılaşma teamüllerinin ve hukukun modernleştirilmesi çabalarının iki ülkedeki benzer seyirleridir. Fakat dönemin şartları ile Mısır'ın siyasi ve hukuki olarak Osmanlı'dan ayrı var olma çabası düşünülürse, kanunlaştırma hareketlerini de örnek alması ve kendi özgün kanununu ortaya koymaya çalışması uzak bir ihtimal değildir.

3. Senhurî Kanunları ve Güncel Mısır Medeni Kanunu

Fransız Medeni Kanunu'na dayanan Mısır Medeni Kanunu'nun yerel ihtiyaçlar ve gelenekler doğrultusunda yenilenmesi fikri ilk olarak 1933 yılında, Mısır milli mahkemelerinin kurulmasının 50. yılı vesilesiyle Prof. Dr. Abdürrezzak es-Senhurî tarafından yazılan bir makalede ifade edilmiştir⁶⁶. Bu fikre göre yeni yapılacak medeni kanun, İslam hukuku, eski medeni kanuna bağlı gelişen Mısır mahkeme içtihatları ve çeşitli batı kanunları olarak sıralanan üç kaynak doğrultusunda şekillendirilmelidir⁶⁷.

Mısır'da, 1936 yılında İngiltere ile yapılan Britanya Antlaşması sonucunda siyasi bağımsızlığın kazanılması ile birlikte kazaî bağımsızlığın da kazanılması yolunda yeni kanunların hazırlanması için çalışmalara başlanmıştır. Aynı yıl

63 Şentop, "Mürşidü'l-Hayrân", s. 59.

64 Şentop, "Mürşidü'l-Hayrân", s. 60.

65 Mahmasânî, "İslam Hukukunun Tedvini", s. 381.

66 Badr, s. 301.

67 Badr, s. 301.

içerisinde Mısır medeni kanunlarının revizyonu için bir komisyon kurulmuş ve Abdürrezzak es-Senhurî de komisyon üyesi olarak atanmıştır⁶⁸. Bu komisyon gibi ikinci kurulan komisyon da başarıya ulaşamamış, nihayet 1942 yılında Abdürrezzak es-Senhurî ve Fransız hukuk profesörü Lambert, üç yıllık bir çalışma sonucunda hazırladıkları yeni Mısır Medeni Kanunu taslağını sunmuşlardır⁶⁹.

Nitekim 1937 yılında İsviçre’de imzalanan Montrö Antlaşması ile birlikte 15 Ekim 1949 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, yabancı devletlerin Mısır’daki kazai imtiyazlarının sona erdirilmesine ve karma mahkemelerin ilga edilmesine karar verilmiştir⁷⁰. Bunun akabinde kazaî bağımsızlığın tam olarak sağlanabilmesi için batı temelli kanunların yerini alacak milli kanunlar hazırlanmış ve bunların en önemlisi olan Mısır Medeni Kanunu 1948 yılında kabul edilmiştir⁷¹. Nihayet yeni Mısır Medeni Kanunu ve yargılamaların işleyişine ilişkin bazı yeni kanunlar, karma mahkemelerin ilgası ile birlikte 15 Ekim 1949’da yürürlüğe girmiştir⁷². Bu tarihten itibaren karma mahkemelerin bütün yargılama yetkileri milli mahkemelere devredilmiş⁷³, ayrıca 1875 Mısır Medeni Kanunu ve 1883 Mısır Milli Medeni Kanunu yürürlükten kaldırılarak tek bir medeni kanun benimsenmiştir⁷⁴.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Ortadoğu’daki kanunlaştırma hareketlerine hâkim olan yeni bir düşünce akımı başlamıştır⁷⁵. Bu akımın lideri ise batı hukukuna ve İslam hukukuna derin hakimiyeti ile şüphesiz Mısırlı hukukçu Abdürrezzak es-Senhurî’dir⁷⁶. Senhurî, yeni Mısır Medeni Kanunu’nun sadece batı kanunlarına değil ayrıca İslam hukuku hükümlerine de dayanan bir kanun olması gerektiğini savunmuş, modern ihtiyaçlara cevap verebilmesi için de icma kaynağının kullanılmasını ve safi dini hükümler ile safi hukuki hükümlerin ayrı değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur⁷⁷. Bu yolda Mısır gibi Suriye ve Irak’ta da ciddi çalışmalar sarf etmiş ve özellikle bu üç ülkenin kanunlarının söz konusu düşünceye uygun olarak tamamlanmasını sağlamıştır⁷⁸. 1948 tarihli Mısır Medeni Kanunu’nun 1. maddesi, söz konusu düşüncenin en

68 Saleh, s. 162.

69 Saleh, s. 162.

70 Mahmasânî, *el-Evdâ’ut-Teşri’iyye*, s. 233.

71 Badr, s. 301.

72 Mahmasânî, *el-Evdâ’ut-Teşri’iyye*, s. 234; Liebesny, “Impact of Western Law”, s. 140.

73 Badr, s. 301.

74 Morcos, Farag, s. 742.

75 Arap ülkelerindeki kanunlaştırma reformlarına hâkim olan bu görüşün, İslam hukuku kaynakları bakımından değerlendirilmesi için Bkz: Anderson, s. 21-25.

76 Mahmasânî, “İslam Hukukunun Tedvini”, s. 377.

77 Liebesny, “Religious Law and Westernization”, s. 499.

78 Liebesny, “Impact of Western Law”, s. 139-140.

bariz örneğini teşkil etmektedir. Buna göre ilk defa bir kanunda, hâkimin uygulanacak hüküm bulunmaması durumunda hukuk yaratması düzenlenirken, kanunun ruhu, örf ve âdet, son olarak da İslam şeriatının temel esaslarına uygun hüküm vermesi gerektiği belirtilmiştir. İslam şeriatının bu şekilde bir kanunun boşluklarını tamamlayıcı bir rol üstlenmesi, ilk defa söz konusu kanun ile ve Senhurî'nin düşünceleri neticesinde ortaya çıkmıştır⁷⁹. Medeni hukukları çoğunlukla Mecelle'ye dayanan diğer Arap devletleri, İslam hukukunun ve batının modern sistematığının kendileri için de uygun bir sentezi olan bu kanundan etkilenmiş ve kendi medeni hukuk revizyonlarında aynı fikri takip etmişlerdir⁸⁰. Nitekim söz konusu usul, diğer Arap kanunlarında da kendisini göstermiş ve sadece batı kanunlarına dayanma düşüncesinden vazgeçilerek, doğu ve batı kültürleri ile birikimlerini birleştiren füzyon kanunlar ortaya çıkmaya başlamıştır⁸¹.

Bununla birlikte Senhurî, Mecelle'nin uygulandığı ülkelerde bu kanundan faydalanmanın gereğine inanmış ve Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de Mecelle temelli bir kanun hazırlanmasını istemiştir. Fakat hazırlık sürecinde bir katkısı olmadığı için Suriye Medeni Kanunu bakımından bu fikri hayata geçirememiş ve Mısır Medeni Kanunu'nun temel alınması ile bu Kanun'a sadece dolaylı bir

79 Saleh, s. 162. Oysaki eski kanun döneminde bu maddenin aksine olarak, Milli Mahkemeler Nizamnamesi'nin 29. maddesine göre uygulanacak hukukun bulunmaması durumunda tabii hukuka ve hakkaniyete başvurulacağı hükme bağlanmıştı. Bkz: Badr, 301-302.

80 Badr, s. 302.

81 Senhurî'nin bu reformist yaklaşımlarının temelini, hukuki realizme uygun davranması ve klasik İslam hukuku doktrininde görülen metne sıkı sıkıya bağlılık düşüncesinden kaçınmasında aramak gerekir. Nitekim Senhurî, hukuk teorisyenlerinin "law-in-action" ve "scripturalism" olarak ikiye ayırdıkları pratik hukuk yöntemlerinden "law-in-action" ("interpretivist", "yorumcu") yöntemine dahil edilmekte, fakat kanun taslağına dair çalışmalarının bazılarında ve sonrasında kanuna yöneltilen eleştirilerde dönemin "scripturalist" ("pozitivist") yaklaşımlarının etkisinin görüldüğü söylenmektedir. Nitekim 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı kanunlaştırmalarında da "scripturalist" yöneme uygun olarak fıkıh metinlerine bağlı kalmış, sadece mevcut hukuk kaynaklarının kanun formuna sokulması söz konusu olmuştur. Bkz: Wood, s. 571-572. Elbette bu değerlendirmeler geriye dönük değerlendirmeler olup, bu akımlar söz konusu kanunlaştırma hareketlerini yönlendiren düşünce akımları olarak sayılamazlar. İslam hukukunun klasik dönemde kaynak ve delillere sıkı sıkıya bağlı bir titizlikle geliştirilmesi, "scripturalist" bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Bunun aksine modern kanunlaştırmalarda özellikle Senhurî'nin fikir babahgımı yaptığı bu daha serbest ve amaca uygun kanunlaştırmalar ise "law in action" akımına benzetilmiştir. Ancak bu akım, Amerikan yargıçları tarafından geliştirilen ve Anglosakson içtihat hukukunun tabiatına uygun bir akım olan Amerikan hukuki realizmi ile de ilişkilendirilmektedir. Elbette Senhurî'nin bu akımdan etkilenmesini engelleyecek bir durum yoktur. Ancak kavram kargaşası neticesinde, Mısır Medeni Kanunu'nun Amerikan hukuki realizm akımı doğrultusunda şekillendirildiğini söylemek en basit tabirle alakasız olacaktır. Akımlar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Ahmet Ulvi Türkbağ, "Amerikan Hukuki Realizm Akımı", *İÜHFİM*, C. LVIII, S. 1-2, 2000, s. 79-95; Roscoe Pound, "Law in Books and Law in Action", *American Law Review*, Vol. 44:1, 1910, s. 12-36.

etkide bulunabilmiştir⁸².

Daha önce de bahsedildiği üzere, Yeni Mısır Medeni Kanunu için başlıca üç kaynak sayılmaktadır. Bunlar, Mısır mahkeme içtihatları, İslam hukuku ve karşılaştırmalı hukuktur⁸³. Elbette burada karşılaştırmalı hukuk ile kastedilen Avrupa kanunlarıdır. Ayrıca Arap ülkelerindeki bu yeni kanunlaştırma modeli, tek bir kanunun iktibasından ibaret olan eski örneklerinin aksine, farklı kanunların değerlendirilmesi ve uygun olanların seçilmesi yöntemini benimsemiştir. Latin, Cermen ve eklektik sistemi benimseyen yirmiden fazla kanun metni değerlendirilerek, Mısır pratiğine en uygun formül tercih edilmiştir⁸⁴. Böylelikle Fransız Medeni Kanunu'nun Mısır medeni hukuku üzerindeki baskın rolü sona ermiştir. Mısır Medeni Kanunu temelde Avrupa kanunları arasından en çok Fransız Medeni Kanunu'na dayansa da, Alman Medeni Kanunu'ndan da önemli izler taşımaktadır⁸⁵. Ayrıca Avrupa kanunları yanında İslam hukukuna da dayanmaları ile eklektik bir çözüm yöntemi benimsenen bu kanunların uygulamada da çok daha iyi sonuçlar doğurduğu görülmektedir⁸⁶.

İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere Arap ülkelerinin çoğunda Mecelle'nin yerine ikame edilmesi nedeniyle, Senhurî kanunlarından ve tarihsel gelişiminden kısaca bahsetmiş olsak da daha fazlası bu makalenin kapsamı dışında kalacaktır.

B. Suriye

Osmanlı Devleti'nden ayrılan ve halihazırda Türkiye'nin güneydoğu sınır komşularından biri olan Suriye'nin resmi adı el-Cumhûriyyetü'l-Arabiyyetü's-Sûriyye (Suriye Arap Cumhuriyeti) ve başkenti de Şam'dır. Suriye adı resmi olarak tarihte ilk defa 1864 Vilâyet Nizamnâmesi'nde kullanılmış ve bu nizamname ile tesis edilen Şam merkezli Suriye vilayeti, 1918'de bölgeden çekilene kadar Osmanlı hakimiyeti altında kalmıştır⁸⁷. Bu tarihe kadar Osmanlı'nın kaza yetkisi alanına giren Suriye'deki mahkemelerde Mecelle uygulanmış, Osmanlı'nın yıkılmasından sonra da bu uygulama bir süre daha devam etmiştir⁸⁸.

82 Saleh, s. 165.

83 Morcos, Farag, s. 745; Mahmasânî, *Felsefetü't-Teşri'*, s. 88.

84 Morcos, Farag, s. 746.

85 Özellikle sübjektif borç nazariyesini benimseyen Fransız Medeni Kanunu'nun aksine, objektif borç nazariyesine yaklaşması bakımından Cermen asıllı kanunlara dayandığı söylenmektedir. Bkz: Morcos, Farag, s. 750.

86 Liebesny, "Impact of Western Law", s. 140-141.

87 Ş. Tufan Buzpınar, "Suriye", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 553 ("Suriye").

88 Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, 2. Baskı, KTB Yayınları, İstanbul 2009, s. 59.

1. Osmanlı Sonrası Hukuki Gelişim

Vilâyet Nizamnâmesi'nin 6. maddesine göre Osmanlı Devleti'nin mülki birimlerini oluşturan vilayetlerin başında bulunan valiler, bütün yetkilerini pa-dışahtan almaktadırlar⁸⁹. Bunun neticesinde yargılama teşkilatına ilişkin çe-şitli yetkileri devralmış olsa da valiler, merkezi hükümetin yürürlüğe koyduğu kanunları uygulamakla memurdurlar. Bu nedenle de Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, merkezi hükümet tarafından kanunlaştırılmış olmakla bütün Osmanlı vila-yetleri gibi Suriye vilayetinde de yürürlüğe girmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ile birlikte Suriye vilayeti Fransız işgali altında kalmıştır. 1920 San Remo konferansında Suriye ve Lübnan'ın yönetimi Fransız mandasına bı-rakılmış ve 1922 yılında manda yönetimi Milletler Cemiyeti tarafından onay-lanmıştır. Böylelikle Suriye resmi olarak 1922 ile 1946 yılları arasında Fransız mandası altında kalmıştır⁹⁰.

Fransızlar bazı değişiklikler yapmakla birlikte Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'yi genel olarak yürürlükte bırakmışlardır⁹¹. Bu değişikliklerden en önemlisi, Lübnan ile birlikte Suriye'de de yürürlüğe giren ve Mülkiyet Kanunu olarak da bili-nen 1930 tarihli ve 3339 sayılı Karar ile gerçekleşmiştir. Böylelikle bu tarihten itibaren Mecelle'nin söz konusu Karar ile çelişen mülkiyet hukukuna ilişkin hükümleri ilga edilmiştir⁹².

3 Haziran 1947'de çıkarılan 353 sayılı Kanun ve 30 Haziran 1947 tarihinde çıkarılan 80 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile birlikte mahkeme teşkila-tına ve mahkemelerin görev ve yetkilerine ilişkin hükümler yeniden düzenlen-miştir⁹³. Buna dayanarak yeni Medeni Kanunun kabulünden önce, yargılama hukukuna ilişkin Mecelle'nin on altıncı kitabı Kitabü'l-Kaza'nın söz konusu düzenlemeler ile birlikte 1947 yılında yürürlükten kaldırıldığı söylenebilir.

Sonuç olarak Mecelle'nin mülkiyet hukukuna ilişkin hükümleri 1930 tarihli Mülkiyet Kanunu'na kadar⁹⁴, yargılama hukukuna ilişkin hükümleri 1947 yılı-na kadar⁹⁵, diğer hükümleri ise 1949 yılına kadar Suriye'de yürürlükte kalmış-

89 Düstur, Cilt 1, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289 (1872), s. 608.

90 Buzpinar, "Suriye", s. 553; *The New Cambridge Modern History*, Ed. C. L. Mowat, Vol. XII, The Shifting Balance of World Forces 1898-1945, 2nd Edition, Cambridge University Press, Cambridge 1968, s. 292-293.

91 Mahmasânî, "İslam Hukukunun Tedvini", s. 378.

92 Fawaz Al-Saleh, *el-Kanun el-Medenî Mesâdir el-İltizâm (Civil Law 1)*, Publications of the Syri-an Virtual University (SVU), Syrian Arab Republic, 2018, s. 2.

93 Theodore E. Mogannam, "Practical Application of the Law in Certain Arab States", *George Washington Law Review*, Vol. 22:2, 1953, s. 144, 146.

94 Anderson, s. 20.

95 Mogannam, s. 144, 146.

tır⁹⁶. Suriye’de bağımsızlığın kazanılmasından sonra gerçekleşen askeri darbe ile başa geçen, Suriye’nin ilk asker lideri olan Hüsnü el-Zâim, reformist bir tutum ile Mecelle’yi yürürlükten kaldırmış ve esasen Mısır Medeni Kanunu’na dayanan yeni Suriye Medeni Kanunu’nu yürürlüğe koymuştur⁹⁷.

2. Mecelle’nin Suriye Medeni Kanunu Üzerindeki Etkisi

84 numaralı Suriye Medeni Kanunu, 18 Mayıs 1949 tarihinde mecliste kabul edilmiş, 1. maddesi gereğince 15 Haziran 1949 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁹⁸. Kanun’un 2. maddesi gereğince de söz konusu yürürlük tarihinden itibaren Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ilga edilmiştir⁹⁹. Kanun’un gerekçesinde Mecelle ve manda yönetiminin çeşitli düzenlemeleri ile dağınık bir yekün halindeki medeni hukukun sistematik bir şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu ihtiyaç doğrultusunda, Suriye ile ortak geleneklere, benzer ve oldukça yakın sosyal yapıya sahip olması sebebiyle, 1948 Mısır Medeni Kanunu’nun ufak değişikliklerle iktibası tercih edilmiştir¹⁰⁰.

Mısır’ın aksine, yeni Medeni Kanun’un kabulü Suriye hukukunda şeriatın alanını genişletmemiş, aksine daraltmıştır. Çünkü Mısır’da söz konusu kanun yürürlüğe girene kadar seküler Fransız hukukuna dayanan kanunlar uygulanırken, 1949 yılına kadar Suriye’de Mecelle yürürlükte idi. Yeni Medeni Kanun ile kıyaslandığında, Mecelle’nin İslam hukukunun bir kodifikasyonu olması nedeniyle, söz konusu değişiklik medeni hukuk sahasında İslam hukukunun sınırlanması ve vaz’i (beşeri yasama) kanunların alanının genişlemesi sonucunu doğurmuştur¹⁰¹. Ayrıca *Kubbec*’in ifade ettiğine göre, 84 sayılı Medeni Kanun’un 2. maddesinin açıkça ve tamamen Mecelle’yi ilga etmesi nedeniyle, kanunda boşluk bulunması hallerinde aynı madde gereğince İslam hukuku prensiplerine başvurulabilse de İslam hukukunun tedvini olan Mecelle’nin hükümlerine doğrudan başvurulamayacaktır¹⁰².

Böylelikle yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Suriye topraklarında da uygulanan Mecelle’nin, Suriye medeni hukuku üzerindeki resmi etkisi sona ermiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, bölgenin önde gelen hukukçu ve hakimlerinin

96 Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, s. 234.

97 Saleh, s. 161.

98 Liebesny, “Impact of Western Law”, s. 140; Kubbec, s. 172; Badr, s. 302.

99 İbrahim, s. 12.

100 Badr, s. 302, Al-Saleh, s. 2. Mısır Medeni Kanunu’nun delil hukukuna ilişkin hükümler dışında kalan kısmı tamamen iktibas edilerek Suriye Medeni Kanunu olarak yürürlüğe konulmuştur.

Bkz: Morcos, Farag, s. 753.

101 Saleh, s. 163.

102 Kubbec, s. 172.

çoğunlukla İstanbul Hukuk Fakültesi'nde yetiştiği göz önünde tutulursa¹⁰³, Mecelle ve onun oluşturduğu medeni hukuk doktrininin Suriye hukukunu en azından doktrinsel olarak bir süre daha etkilemeye devam ettiği söylenebilir.

C. Irak

Osmanlı bakiyesi Ortadoğu devletlerinden ve Türkiye'nin de sınır komşularından biri olan Irak'ın resmi adı el-Cumhûriyyetü'l-İrâkiyye (Irak Cumhuriyeti) olup, başşehri de Bağdat'tır. Osmanlı hakimiyetinden fiilen 1918 yılında ayrılmasına rağmen¹⁰⁴, modern Irak Devleti'nin 1914 ve 1932 yılları arasında İngiltere tarafından şekillendirildiği söylenmektedir. İşgal ile Osmanlı'dan ayrılan Irak toprakları 1920 yılında Milletler Cemiyeti tarafından İngiltere'nin manda ve himayesine bırakılmıştır. Halk tarafından dirençle karşılanan bu manda dönemi, 1932 yılında Irak'ın bağımsız bir devlet olarak Milletler Cemiyeti'ne üye olmasına kadar devam etmiştir¹⁰⁵.

1. Osmanlı Sonrası Hukuki Gelişim

İngiltere hakimiyeti ele geçirdiğinde, Irak'ta Osmanlı hukuku ve dolayısıyla Mecelle yürürlükte idi. İngilizler işgal sonrası Mecelle'nin yürürlükten kaldırılması ve Hindistan'da uyguladıkları hukuka dayanan bir işgal kanunu uygulanması için girişimde bulunmuşlardır¹⁰⁶. Basra ve çevresindeki bölgelerde 1 Ağustos 1915 tarihinde Irak İşgal Bölgeleri Kanunu (*Iraq Occupied Territories Code*) yürürlüğe girse de Bağdat'ta Mecelle yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Mecelle gibi bir kanunun etkisiyle baş edemeyen işgal yönetimi, 1 Ocak 1919'da alınan bir karar ile Irak kentleri olan Bağdat, Musul ve Basra'da hukuki birlik sağlanması adına İşgal Kanunu'nu ve Basra'da yürürlükte olan bazı Hint kanunlarını ilga etmiştir. Bu karar ile Bağdat'ta geçerli olan hukuki rejim ve Mecelle, bazı kabilelerin yerel hukuklarının geçerli olduğu bölgeler istisna olmak üzere bütün Irak'ta geçerli hale gelmiştir¹⁰⁷. Genel itibariyle de İngiltere'nin Ortadoğu'daki manda yönetimleri arasında İngiliz teamül hukukunun (*common law*) en az tesir edebildiği bölge Irak olmuştur¹⁰⁸.

103 Onar, s. 57.

104I. Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'ın durumu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Gökhan Çetinsaya, "Irak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul 1999, s. 93-95; Marion Farouk Sluglett, Peter Sluglett, "Irak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul 1999, s. 95-99.

105 Dan E. Stigall, "Iraqi Civil Law: Its Sources, Substance and Sundering", *The Journal of Transnational Law and Policy*, Vol. 16:1, Florida State University, 2006, s. 5-6.

106 Stigall, s. 9.

107 Zuhair E. Jwaideh, "The New Civil Code of Iraq", *George Washington Law Review*, vol. 22:2, 1953, s. 177.

108 Liebesny, "Impact of Western Law", s. 136.

İngiliz mandasının son dönemleri ve bağımsız Irak Devleti'nin ilk zamanlarında Mecelle'nin çeşitli hükümleri ya tadil edilmiş ya da yeni düzenlemeler ile ilga edilmiştir¹⁰⁹. Ancak Mecelle, ülkenin medeni kanunu olarak yerini muhafaza etmiştir. Milletler Cemiyeti'ne 1932 yılında üye olması ile birlikte bağımsızlığını ve dolayısıyla yargı yetkisini kazanan Irak yönetimi, hukuki yapının tesisi ve milli kanunların hazırlanması için çalışmalara başlamıştır. Osmanlı kanunları yürürlüğe girdikten sonra birçok siyasi gelişime maruz kalan Irak'ta, zamanın gelişmelerine ve kendi sosyal yapısına uygun yeni ve kapsamlı bir medeni kanuna ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim Mecelle, modern anlamda tam bir medeni kanun olmaktan ziyade bir akitler kanunu niteliğindedir. Ayrıca yine Osmanlı döneminden kalan Arazi Kanunu ve Tapu Kanunu gibi birçok başka kanunla birlikte uygulanması gerekmektedir. Bütün bunların sonucunda kapsamlı ve tek bir medeni kanun yapma fikri ortaya çıkmıştır¹¹⁰.

Nihayet 1933 yılında, yeni bir medeni kanunun hazırlanması için ilk adım atılmış ve Irak'ın önde gelen hukukçularından oluşan bir komisyon, bu konuda çalışma yapmak üzere toplanmıştır. Fakat komisyonun çalışmaları, özellikle Müslüman din adamlarının tepkisini çekmiş ve şeriata dayanan hâkim hukukun değiştirileceği kaygısıyla yeni kanun çalışmalarına karşı bir direnç ortaya konmuştur. Bu dirençle çatışmayı göze alamayan Irak hükümeti, kanunlaştırma düşüncelerini askıya almış ve komisyonun faaliyetlerini sona erdirmiştir¹¹¹. 1936 yılında, medeni kanunun hazırlanması için ikinci bir komisyon atanmıştır¹¹². Komisyon, 11 Şubat 1936'da çalışma yöntemini belirlemek için dönemin Adalet Bakanı'nın başkanlığında ilk toplantısını gerçekleştirmiştir¹¹³. Toplantı sonucunda oybirliği ile kabul edilen sonuç bildirisinde, yeni kanun hazırlanırken halen yürürlükte olan Mecelle'nin esas alınacağı ve mezhep ayrımı gözetmeksizin İslam hukukunun tarihsel pratiği ile Avrupa'daki modern hukuki gelişmeleri sentezleyen bir medeni kanun hazırlanacağı belirtilmiştir. Ayrıca aynı toplantıda o dönem Irak Hukuk Fakültesi Dekanı olan Abdürrezzak es-Senhuri'nin, Hukuk Fakültesi Mecelle Profesörü Münir el-Kadı'nın yardımı ile medeni kanunun ilk taslağını hazırlamasına karar verilmiştir¹¹⁴.

Tam bir medeni kanun taslağı ortaya konulamadan, 1936 yılı sonbaharında gerçekleşen askeri darbe ile yönetim değişmiş ve komisyon faaliyetleri sona erdirilmiştir. Fakat 1943 yılında, o sırada Mısır'da bulunan Abdürrezzak es-

109 Sabah Al-Mukhtar, "Iraq", *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law*, 1, 1994, s. 163.

110 Jwaideh, s. 177-178.

111 Jwaideh, s. 178.

112 Mahmasâni, *Felsefetü't-Teşri'*, s. 79-80; İbrahim, s. 10-11.

113 Jwaideh, s. 178.

114 Kubbec, s. 176, Jwaideh, s. 179-180.

Senhurî, Irak hükümeti tarafından yarım kalan faaliyetlerini tamamlamak ve yeni bir medeni kanun hazırlamak üzere tekrar Bağdat'a davet edilmiştir. Bu daveti kabul eden Senhurî, medeni kanunun hazırlanması için kendi başkanlığında bir komisyonla ve ilk tecrübesinde elinde olmayan yeni bir kaynakla, yani yeni Mısır Medeni Kanunu Taslağı ile çalışmalarına tekrar başlamıştır. Üç sene içerisinde de yeni kanunun taslak metni tamamlanmıştır.¹¹⁵

Böylelikle Mısır Medeni Kanunu'ndan çok daha önce çalışmalarına başlanmış olsa bile, söz konusu gecikmelerden dolayı Irak Medeni Kanunu'nun, Senhurî'nin diğer bir eseri Mısır Medeni Kanunu'nun etkisinde tamamlandığı söylenebilir. Ancak Irak Medeni Kanunu'nun Mısır Medeni Kanunu'ndan farkı, batı kanunlarından ziyade daha çok İslam hukuku kaynaklarına ve bilhassa da Mecelle'ye dayanan bir kanun olmasıdır¹¹⁶. Nitekim Senhurî, Mecelle'nin uygulandığı bir ülkede batı kanunları pratiğinin doğurduğu bir örneğin, yani Mısır örneğinin tek başına faydalı ve yeterli olamayacağını düşünmüştür¹¹⁷. Sonuç olarak Mecelle'ye dayanan birçok hüküm içermesi nedeniyle Irak Medeni Kanunu, çağdaşı ve kardeşi Mısır Medeni Kanunu'ndan ayrılmaktadır.

2. Mecelle'nin Irak Medeni Kanunu Üzerindeki Etkisi

Irak'ta Osmanlı hakimiyeti sonrasında medeni hukuk alanında resmi olarak yürürlüğe giren her kanunda Mecelle'nin izlerine rastlanmaktadır. 1951 tarihli 40 sayılı Kanun'da Mecelle'nin bazı hükümleri ve hatta bazı bölümleri aynen alınmıştır. Bir komisyon tarafından hazırlanan ve 8 Eylül 1951 tarihinde resmî gazetede yayımlanan 40 sayılı Irak Medeni Kanunu, aynı kanunun 1382. maddesi gereğince yayımlandıktan iki sene sonra, yani 1953 yılında fiilen yürürlüğe girmiştir¹¹⁸. 40 sayılı Kanun'un 1381. maddesi gereğince, söz konusu kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte Mecelle'nin on dördüncü kitabı Kitabü'd-Dava ve on altıncı kitabı Kitabü'l-Kaza hükümleri dışındaki düzenlemeleri ilga edilmiştir. Mecelle'nin Dava ve Kaza kitapları da söz konusu madde gereğince, 40 sayılı Kanun'un hükümleri ile lafzen veya delaleten çelişmediği sürece uygulanacaktır¹¹⁹.

115 Jwaideh, s. 180.

116 Morcos, Farag, s. 753-754.

117 Saleh, s. 163.

118 Liebesny, "Impact of Western Law", s. 140. Ayrıca madde metni için Bkz: *El-Kânun el-Medenî (rakam 40 lisene 1951)*, el-Hükümetü'l-Irakîyye Vezaretü'l-Adliyye, Matbaatü'l-Hüküme, Bağdad 1951, s. 310.

119 Kubbec, s. 173. *Abdülazim İbrahim*, eserinde bunun tersini iddia etse de 1381. maddenin metninden anlaşıldığı üzere Mecelle'nin hükümleri 40 sayılı Kanun'un hükümleri ile çelişmediği sürece uygulanacaktır. Bu ifadeye göre de çelişki olması durumunda yeni kanunun hükümleri ile amel edileceği açıktır. Yazar, söz konusu makalede bir yazım yanlışlığından ötürü sehven aksini iddia etmiş olmalıdır. Bkz: İbrahim, s. 11.

Bazı eserlerde Mecelle'nin Irak'ta 1951 yılına kadar yürürlükte kaldığı ifade edilmiş olsa da¹²⁰ 8 Eylül 1951 tarihinde resmi gazetede yayımlanan 40 sayılı Irak Medeni Kanunu, aynı kanunun 1382. maddesi gereğince neşrinden itibaren 2 senenin geçmesi ile yürürlüğe girmiştir¹²¹. Böylelikle söz konusu maddeden Mecelle'nin Irak'ta 8 Eylül 1953 tarihine kadar yürürlükte kaldığı anlaşılmaktadır.

1951 Irak Medeni Kanunu'nun 3. maddesi, mehz Mecelle ile Mısır Medeni Kanunu'na dayanan yargılama örneklerini birleştiren bir niteliğe sahiptir. Bu maddeye göre, söz konusu Kanun uygulanırken hâkim Irak mahkemelerinin yargılama örneklerinden ve doktrin görüşlerinden yararlanacağı gibi, bu Kanun ile benzer hukuki sisteme sahip ülkelerin mahkemeleri ve hukukçularının görüşlerinden de faydalanacaktır¹²². Bu madde ilk bakışta Irak medeni hukuk doktrini ile Mısır medeni hukuk doktrinini bağdaştıran bir madde gibi gözüke de, bunun yanında Mecelle'ye dayanan hükümler içermesi nedeniyle söz konusu hükümler bakımından Mecelle'nin uygulandığı diğer ülke içtihatları ve hatta Osmanlı içtihatlarından da faydalanılabileceğini öngörmektedir.

1969 tarihli ve 83 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ve sonrasında birçok hükmünün yerini alan 1979 tarihli ve 107 sayılı Delil Kanunu ile birlikte, 1951 Irak Medeni Kanunu'nun 1381. maddesi gereği söz konusu kanunla çatışmadığı sürece yürürlüğü devam eden Mecelle'nin on dördüncü kitabı Kitabü'd-Dava ve on altıncı kitabı Kitabü'l-Kaza'nın hükümlerinin de yürürlükten kaldırıldığı anlaşılmaktadır¹²³. Son olarak 1983 tarihli ve 36 sayılı Şirketler Kanunu'nun 215. maddesi ile birlikte Mecelle'den kalan hükümlerde değişiklikler yapılmıştır¹²⁴.

Suriye'de olduğu gibi ilk dönem Irak hakimlerinin çoğunluğu da İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuş ve bu nedenle Mecelle temelli bir medeni hukuk doktrini ile yetişmişlerdir¹²⁵. Sonuç olarak Mecelle'nin bazı hükümlerinin yürürlükte bırakılması, hukukçuların söz konusu yetişme tarzı ve Irak Medeni Kanunu'nun 3. maddesi gereğince, Mecelle'nin Irak medeni hukuk doktrinini çok daha uzun süre etkilemeye devam ettiği anlaşılmaktadır.

120 Bkz: Hayrettin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 306; Şimşirgil, Ekinci, s. 59.

121 Jwaideh, s. 176. Ayrıca madde metni için Bkz: *El-Kânun el-Medenî (rakam 40 lisene 1951)*, s. 310.

122 Bkz: Badr, s. 303.

123 Bkz: Al-Mukhtar, s. 165.

124 İbrahim, s. 10-11, dn. 6.

125 Onar, s. 57.

4. Lübnan

Osmanlı hakimiyeti altında özerk bir mutasarrıflık statüsü taşıyan Lübnan, 1918 yılında İngiliz ve Fransız kuvvetlerince işgal edilerek Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştır. Fransız mandası altında 1926 yılında başkenti Beyrut olarak kurulan Lübnan Cumhuriyeti, 1945 yılında bağımsız bir devlet olarak Birleşmiş Milletler'e üye olmuştur¹²⁶.

1. Osmanlı Sonrası Hukuki Gelişim

1861 yılında hazırlanan ve 1864 yılında son şeklini alan Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizamnamesi ile birlikte, Lübnan Dağı ile sınırlı tutulan, Beyrut ve Müslüman sahil bölgelerini kapsamayan Lübnan Vilayeti, Osmanlı Devleti'nin merkezi yönetiminden ayrılarak idari, mali ve adli açılarından özerk bir statü kazanmıştır¹²⁷. Siyasi açıdan özerk bir mutasarrıflık statüsü taşısa da Bab-ı Âli tarafından tayin olunan Hristiyan mutasarrıf, hükümdardan alacağı yetki ile hakimleri tayin edeceği için, yargılama yetkisinin içeriği bakımından Lübnan topraklarının Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu söylenebilir¹²⁸. Nitekim yargılama usulüne ve mahkemelerin teşekkülüne ilişkin açık maddeler içeren Nizamname, kanunlar ihtilafı kuralları dışında uygulanacak maddi hukuka ilişkin bir tespitte bulunmamıştır¹²⁹. Bu durum mutasarrıflığın tesisinden önce çıkan kanun ve nizamnameler için bir karışıklık oluşturmaya da, uygulamada mutasarrıflık döneminde Osmanlı merkezinde çıkan bazı kanun ve nizamnamelerin Cebel-i Lübnan'da uygulamaya konulmadığı görülmektedir¹³⁰. Kanunların yürürlüğü bakımından karşılaşılan bu kargaşa Mecelle'ye bağlı uygulanan bazı nizamnameler bakımından söz konusu olsa da Mecelle'nin kendisi için söz konusu değildir¹³¹. Bu nedenle mutasarrıflık döneminde Mecelle'nin Cebel-i Lübnan Vilayeti'nde uygulandığı kesin olarak söylenebilir.

126Ş. Tufan Buzpınar, "Lübnan", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. XXVII, Ankara 2003, s. 251-252 ("Lübnan").

127 Cenk Reyhan, Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizamnamesi, *Memleket: Siyaset-Yönetim Dergisi*, Sayı 1, Ankara 2006, s. 175. Bununla birlikte bazı kaynaklarda Cebel-i Lübnan'ın miladi 1860 yılında muhtariyet (özerklik) statüsünü kazandığı geçmektedir. Bkz: Emile Tyan, *El-Kânun el-Medenî el-Lübnânî en-Nizâm el-Akâri Fî Lübnân*, Matbaatü Nahda, Mısır 1955, s. 3; Yanko Vitinos, "Cebel-i Lübnan Hakkında", *İstişare*, sayı: 20, İstanbul 1324 (1909), s. 935.

128Söz konusu nizamnamenin 1. maddesi için Bkz: Reyhan, s. 178-179.

129 Bkz: Ekrem Buğra Ekinci, "Lübnan'ın Esas Teşkilat Tarihçesi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 3, 1998, s. 21-22.

130 Vitinos, s. 936-937.

131 Lübnan hukuk sistemini değerlendiren birçok çalışma ve Lübnan kanunlarının kendisi bunu doğrulamaktadır. Bkz: Magnus Nordanskog, *The Legal System of Lebanon: From French Influence to Globalisation and European Community Law*, yayımlanmamış yüksek lisans (LL.M.) tezi, University of Lund Faculty of Law, 2001, s. 33; Tyan, s. 2 vd.; Kubbec, s. 190; 1932 Borçlar ve Akitler Kanunu madde 1106.

Osmanlı döneminde Cebel-i Lübnan Vilayeti olarak geçen bölge, bugünkü Lübnan'ın merkezini oluşturmaktadır. Lübnan Devleti'nin bugünkü sınırları ise 1923 Lozan Antlaşması sonucunda belirlenmiştir¹³². İşgal ile Osmanlı hakimiyetinden çıktıktan sonra dahi belirli bir süre Mecelle Lübnan'da uygulanmaya devam etmiştir. 1920 San Remo konferansında Suriye ile birlikte Lübnan da Fransız mandasına bırakılmış ve Milletler Cemiyeti tarafından 1922 yılında Lübnan'daki Fransız mandası onaylanmıştır¹³³. Fransız manda yönetimi, Lübnan'ın 1943 yılında bağımsızlığını ilan etmesine kadar devam etmiştir¹³⁴.

Fransız mandası altındaki bu dönemde genel düşünce Mecelle'nin ilga edilerek borçlar ve akitler konusunda yeni bir kanunlaştırma yapılması olmuştur¹³⁵. Özellikle 1926 ve 1930 yılları arasında, hukuk mevzuatının sosyal ve iktisadi hayata uygun ve daha modern bir hale getirilmesi için yoğun çaba sarf edilmiş ve bu dönemde Osmanlı'dan kalan kanunların, özellikle de Mecelle hükümlerinin yerini alan birçok hukuki düzenleme yapılmıştır. Bunların en önemlileri şüphesiz 1930 Mülkiyet Kanunu, 1932 Borçlar ve Akitler Kanunu, 1934 Hukuk Muhakemeleri Kanunu, Deniz ve Kara Ticaret Kanunları, ve Gayrimenkul Mülkleri Nizamnamesidir¹³⁶.

Bu noktada Lübnan medeni hukukunu oluşturan iki temel kanun karşımıza çıkmaktadır: 1930 Mülkiyet Kanunu ve 1932 Borçlar ve Akitler Kanunu. 12 Kasım 1930 yılında çıkarılan 3339 sayılı karar, Mülkiyet Kanunu olarak adlandırılmakta ve gayrimenkul mülkiyeti ile diğer ayni haklara ilişkin hükümleri içermektedir¹³⁷. Ancak bu hükümlerin gayrimenkullerden çok menkul mülkiyetini ilgilendiren hükümler olduğu söylenebilir¹³⁸. Toprak hukukunun Osmanlı'da ve dolayısıyla Lübnan'da genel olarak mülk ya da miri şeklinde sınıflandırıldığı ve mülk araziye ilişkin hukuk Mecelle'ye tabi iken, miri araziye ait hükümlerin de Arazi Kanunnamesi ile düzenlendiği düşünülürse¹³⁹, 1930 Mülkiyet Kanunu ile birlikte Mecelle'nin mülkiyet hukukuyla ilgili bütün hükümlerinin ilga

132 Tyan, s. 2.

133 Buzpınar, "Lübnan", s. 251; *The New Cambridge Modern History*, s. 292-293.

134 Warren G. Wickhershaw, Marwan M. Nsouli, "Legal System of Lebanon: Summary and Bibliography", *The International Lawyer*, Vol. 5:2, American Bar Association, 1971, s. 300-307. Lübnan anayasasında kabul edilen manda yönetimine ilişkin hükümler, 1943 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Anayasanın manda rejimine ait son hükümlerinin de 1947 yılında ilga edilmesi ile birlikte, Lübnan'da manda yönetiminin anayasal olarak tamamen son bulunduğu söylenebilir. Bkz: Ekinci, s. 32.

135 Kubbec, s. 190.

136 Tyan, s. 1.

137 Tyan, s. 3-4.

138 Nordanskog, s. 33.

139 Bkz: Mehmet Âkif Aydın, "Arazi Kanunnâmesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1991, s. 346-347.

edildiği söylenebilir. Mecelle'nin çoğunluğunu oluşturan borç ve akitlere ilişkin hükümlerin yerini alan düzenlemeler ise, 1932 Borçlar ve Akitler Kanunu hükümleridir.

1925 yılında Fransız hakim Ropers, Lübnan Hükümeti tarafından borçlar ve akitler alanını düzenleyen bir kanun hazırlamakla görevlendirilmiştir. Hazırlanan kısım sonrasında Lyon Üniversitesi'nden Fransız hukuk profesörü Louis Josserand'a sunulmuş, Josserand ise bazı temel değişiklikler ve ilaveler neticesinde hazırlanan metni bir kanun taslağı haline getirmiştir¹⁴⁰. İstisari Yasama Komisyonu'na sunulan taslak metin genel olarak kabul edilse de, esasında Mecelle'ye dayanarak yerel olarak uygulanan, selem akdi¹⁴¹ ve mugârese akdi¹⁴² gibi bazı hukuki kurumlar kanuna eklenmiştir¹⁴³. Sonrasında taslak Lübnan Temsilciler Meclisi'ne gönderilmiş ve 9 Mart 1932 tarihinde kabul edilmiştir. Kanun'un 1107. maddesi gereğince resmi gazetede yayımlandıktan (11 Nisan 1932) 30 ay sonra, 11 Ekim 1934 tarihinde yürürlüğe girmiştir¹⁴⁴.

1930 tarihli Mülkiyet Kanunu ve 1932 tarihli Borçlar ve Akitler Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile birlikte, ehliyeti daraltan haller, hacir, mudarebe ve bazı tarım ortaklıklarına ilişkin hükümler dışında, Mecelle'nin çoğu hükmü yürürlükten kaldırılmıştır¹⁴⁵. Fransız hukukçular tarafından hazırlanan 1934 Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile birlikte de Mecelle'nin yarılama hukukuna ilişkin hükümlerinin yürürlüğü sona ermiştir¹⁴⁶. Böylelikle Mecelle'nin mülkiyete dair hükümlerinin 1930 yılına kadar, sayılan istisnalar dışında diğer hükümlerinin ise 1934 yılına kadar Lübnan'da yürürlükte kaldığı söylenebilir¹⁴⁷.

2. Mecelle'nin Lübnan Medeni Kanunu Üzerindeki Etkisi

Fransız mandası altında 1934 yılında yürürlüğe giren, 1932 Borçlar ve Akitler Kanunu'nun 1106. maddesi gereğince, Mecelle'nin söz konusu kanun ile çelişen veya bu kanunun hükümleri ile uyuşmayan, alım-satım ile ilgili bütün hükümleri ilga edilmiştir. Ancak alım-satım ile ilgili (iştirai) hükümlerden ba-

140 Mahmasânî, *Felsefetü't-Teşri'*, s. 93.

141 İslam hukukunda "peşin bedelle veresiye mal değişimini konu edinen satım türü" olarak tanımlanan selem akdi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Bilal Aybakan, "Selem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 402-405.

142 Terim anlamı olarak mugârese, yetiyecek ürün ortak olmak üzere arazi ve emek sahibinin bir arazi üzerinde ağaç dikip yetiştirmek üzere yaptıkları sözleşmeye denir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Hüseyin Kayapınar, "Mugârese", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXX, İstanbul 2005, s. 373-374.

143 Kubbec, s. 190.

144 Kubbec, s. 191.

145 Anderson, s. 20; Liebesny, "Religious Law and Westernization", s. 498.

146 Bkz: Nordanskog, s. 34.

147 Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", s. 234.

zıları istisna tutulmuştur. Bunlar yukarıda da bahsedildiği üzere Mecelle'nin dokuzuncu kitabı Kitabu'l-Hacr ve onuncu kitabı Kitabu's-Şirket'ten sulama, ateş yakma, avcılık, arıcılık, nehirleri ıslah, müzaraa ve müsakat ile ilgili hükümlerdir¹⁴⁸.

1934 yılı itibariyle Mecelle'nin çoğu hükmü yürürlükten kaldırılmış olsa bile, hakimler önlerine gelen uyuşmazlıkta yerel mevzuatta hüküm bulunamaması durumunda, tali kaynak olarak Mecelle'ye başvurmakla mükellef tutulmuşlardır¹⁴⁹. Lübnan Borçlar ve Akitler Kanunu çıkarılırken kanunun bazı hükümlerinin Mecelle'den farklı olması nedeniyle çeşitli çevrelerde çıkan tartışmalar¹⁵⁰, doktrinde Mecelle'nin ağırlığını göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç olarak Lübnan'da kişiler ve aile hukukuna ilişkin hükümler hariç, diğer konularda batı tarzı kanunların kabul edildiği söylenebilir. Nitekim 1930 Mülkiyet Kanunu ve 1932 Borçlar ve Akitler Kanunu ile birlikte Lübnan'ın, Fransız Code Civil'ini ilgili hükümler bakımından ıktibas ettiği söylenmektedir¹⁵¹. Kişiler ve aile hukuku meseleleri ise 1942 yılında yeniden düzenlenen şeriat mahkemelerinin yetkisinde bırakılmıştır¹⁵². Bununla birlikte Lübnanlı bazı hukukçular, Mecelle'nin halen Lübnan'ın ortak hukuku olduğunu ve bu nedenle kanun boşluklarında Fransız hukukundan önce Mecelle'ye başvurulması gerektiğini savunsa da, bu görüş doktrinde azınlıkta kalmakta ve uygulamada Fransız hukukunun etkisi ağır basmaktadır¹⁵³.

E. Filistin

Suriye ile Mısır arasında ve Akdeniz ile Şeria (Ürdün) Nehri arasında kalan topraklar tarihin en eski dönemlerinden beri Filistin olarak anılmaktadır. XVI. yüzyılda Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren Osmanlı hakimiyetinde olan bu topraklar, İngilizlerin 1918 yılındaki işgali sonucunda Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştır¹⁵⁴. Bugün İsrail ile Filistin Devleti'ni barındıran bu topraklarda, maalesef halen tam bir siyasi istikrarın sağlandığı söylenemez.

148 Ayrıntılı bilgi için Bkz: Kubbec, s. 173; Akgündüz, s. 235-241, 251-309.

149 Şimşirgil, İkinci, s. 59.

150 Bkz: Mahmasâni, "İslam Hukukunun Tedvini", s. 381. Ayrıca Mecelle'nin küllî kaidelerinin Lübnan medeni hukukunun temelini oluşturduğu ve halen yürürlükte olduğu ifade edilmektedir. Bkz: Halil Ghosn, "Adli Hükümler Mecellesi ve Lübnan Hukuk Sistemi", *Uluslararası Mecelle Sempozyumu Tebliğleri*, Ed. Fethullah Soyubelli, Bursa Kültür A. Ş., Bursa 2021, s. 564-565.

151 Bkz: Nordanskog, s. 33.

152 Anderson, s. 20, Mahmasâni, *Felsefetü't-Teşri'*, s. 97.

153 Nordanskog, s. 33.

154 M. Lutfullah Karaman, "Filistin", TDV İslâm Ansiklopedisi, XIII, İstanbul 1996, s. 94.

1. Osmanlı Sonrası Hukuki Gelişim

Filistin'de 1918'e kadar süren Osmanlı hakimiyeti döneminde, Mecelle mahkemelerde resmi bir hukuk kaynağı olarak uygulanmıştır. Sonrasında 1920-1948 yılları arasındaki İngiliz mandası döneminde de Mecelle'nin çoğu hükümleri yürürlükte kalmaya devam etmiş ve İngiliz mevzuatı ile birlikte uygulanmıştır¹⁵⁵.

Osmanlı hakimiyetinden çıktıktan sonra Filistin'deki hukuki yapının tesisi bakımından kronolojik bir gözlem yapacak olursak, ilk dönem olarak 1918-1920 yılları arasındaki işgal yönetimine bakmak gerekir. İngiliz işgal yönetimindeki yasama faaliyetleri İngiltere'nin Mısır Görev Gücü Komutanı veya İşgal Yönetimi Komutanı tarafından verilen kararnameler ve askeri bildirimler ile yürütülmüştür. Savaş hukuku ve teamülleri gereği işgal yönetiminin, işgal altındaki bölgenin kanunlarını ilga etme veya değiştirme yetkisi yoktur. Dolayısıyla Filistin'de Osmanlı döneminden kalan kanunlar işgal döneminde de yürürlükte kalmaya devam etmiştir¹⁵⁶. Mahkeme teşkilatı ise Osmanlı dönemi ile genel olarak aynı kalmış, ancak savaşın başlaması ile birlikte yabancı devletlere verilen kapitülasyonlar, işgal yönetimi tarafından yenilenmemiş ve mahkemeler genel olarak bütün davalara bakmakla yetkilendirilmişlerdir. Sadece şeriat ve cemaat mahkemelerinin statü personele ilişkin yetkileri korunmuştur¹⁵⁷.

1920 San Remo Konferansı sonrasında Filistin'in İngiliz manda yönetimine verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu karar Milletler Cemiyeti tarafından 1923 yılına kadar onaylanmadığı için manda yönetiminin hukuken söz konusu tarihte başladığı kabul edilmemektedir¹⁵⁸. Bununla birlikte Filistin manda yönetiminin başladığı söylenebilir. Nitekim 1920 yılında İngiltere tarafından Filistin Yüksek Komiserliği'ne Sir Herbert Samuel, sivil hükümet yetkilerinin tamamını haiz olarak atanmıştır. Anayasal statünün belirlenmesi ise 1922 yılında

155 Şimşirgil, Ekinci, s. 59.

156 Bkz: Stanley Fisher, W. Makram Ebed, Maxwell H. Anderson, Norman Bentwich, "Mediterranean Colonies", *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Third Series, Vol. 2:2, 1920, s. 168.

157 Bkz: Fisher, Ebed, Anderson, Bentwich, s. 170.

158 Filistin'deki manda yönetiminin diğer İngiliz ve Fransız manda yönetimlerinden önemli bir farkı vardır. Milletler Cemiyeti manda yönetimlerini onaylarken, manda sahibi ülkeye manda altındaki bölgeyi bağımsız ve modern bir devlet haline getirme görevi yüklemiştir. Ancak söz konusu onayda Filistin mandası için İngiltere'ye 1917 Balfour Deklarasyonu'nu yürürlüğe koyma konusunda sorumluluk yüklenmiştir. Yani aslında Filistin İngiliz mandasına bırakılırken, İngiltere'ye burada bir Yahudi devleti kurulması görevi de verilmiştir. Nitekim manda yönetiminin sonlandırılmasının ertesi günü İsrail Devleti'nin ilan edilmesi bu görevin ispatı niteliğindedir. Ayrıntı için Bkz: Anis Al-Qasem, "Palestine", *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law*, 1, 1994, s. 190; *The New Cambridge Modern History*, s. 294-296.

Filistin Kraliyet Kararnamesi¹⁵⁹ ile kraliyetin diğerkolonilerindekine benzer bir yönetimin şekillendirilmesiyle birlikte dir. Söz konusu sivil hükümet yetkilerini haiz yüksek komiserlik, bir danışma kurulunun meşvereti ile yasama faaliyetlerinde bulunmaya yetkili kılınmıştır. Filistin Kraliyet Kararnamesi'nde danışma kurulunun üyelerinin çoğunluğunun sivil halktan oluşması gerektiği öngörölmüş olsa da, Arapların manda yönetimini protestoları sonucu seçimler gerçekleştirilememiş ve tamamı askeri mensuplardan oluşan bir danışma kurulu ile yüksek komiserlik yasama faaliyetlerine devam etmiştir¹⁶⁰.

Yüksek Komiserlik tarafından verilen kararların yasalaşması için öngörölen usul ise şöyledir: Danışma kurulunun onayına sunulmadan önce bir kararname¹⁶¹ teklifi, öncelikle merkezdeki sömürge ofisinin denetiminden geçmeli, sonrasında resmi gazetede bir ay boyunca yayınlanarak kamusal olarak görüş ve eleştiriye sunulmalı ve nihayetinde danışma kurulunun da onayıyla yürürlüğe girmelidir. Kralın, bu yasama faaliyetinde sakınca görmesi durumunda veto hakkı saklıdır¹⁶².

Filistin Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel 1920-1925 dönemi raporunda, İngiltere'nin sömürgelerinde halkın adet ve yerel hukukuna karışmak gibi bir geleneğinin olmadığından, ancak yürürlükte bulunan Osmanlı kanunlarının gelişmekte olan bir ülke için yetersiz olduğundan ve bu nedenle beş yıllık dönemde özellikle ekonomik alanda çok fazla kararname çıkarıldığından bahsetmektedir¹⁶³. Nitekim Filistin kolonisinin anayasası konumunda olan Filistin Kraliyet Kararnamesi'nin 46. maddesine göre, 1 Kasım 1914 tarihinde yürürlükte bulunan ve bu tarihten sonra yürürlüğe giren Osmanlı hukuku mevzuatı, sivil mahkemelerde uygulanmaya devam edecektir¹⁶⁴. Böylelikle İngiliz teamüllerine dayanarak işgal döneminde ve söz konusu kararnameye dayanarak da 1922 yılından itibaren İngiliz mandası döneminde Osmanlı ka-

159 İngilizce "Order in Council" olarak kullanılan ve tarihsel olarak manda yönetimi altındaki bölgeler için kraliyet emirlerini ve kararlarını ifade eden bu kararname türünü "kraliyet kararnamesi" olarak çevirmeyi uygun gördük. Terim anlamı için Bkz: Britannica, Editoryal, "order in council", *Encyclopedia Britannica*, 8.12.2017, <https://www.britannica.com/topic/order-in-council> (31.10.2021).

160 Norman Bentwich, "The Legislation of Palestine, 1918-1925", *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Third Series, Vol. 8:1, 1926, s. 9 ("The Legislation of Palestine").

161 İngilizce "Ordinance" olarak kullanılan ve bu bağlamda Yüksek Komiserlik tarafından yürürlüğe konulan hukuk mevzuatını ifade eden bu terimi, egemen devlet başkanının denetimi altında yerel manda yönetiminin verdiği kararları ifade etmek üzere "kararname" olarak çevirmeyi uygun gördük.

162 Bentwich, "The Legislation of Palestine", s. 9-10.

163 Bkz: Bentwich, "The Legislation of Palestine", s. 10.

164 Robert H. Eisenman, *Islamic Law in Palestine and Israel*, E. J. Brill, Leiden 1978, s. 106.

nunlarının Filistin'de fiilen yürürlükte oldukları kesin olarak söylenebilir¹⁶⁵. Bununla beraber Bentwich'in makalesine dayanarak, 1926 yılına kadar Mecelle ve Arazi Kanunu'nda köklü bir değişiklik yapılmazken, sadece Mecelle'nin delil hukukuna, şirketler hukukuna ve yargı teşkilatına ilişkin hükümlerinde değişiklik yapıldığı ve medeni hukuka ilişkin diğer hükümlerinin yürürlükte kalmaya devam ettiği söylenebilir¹⁶⁶. Örneğin, bir mahkeme kararına karşı başvurulabilecek itiraz ve temyiz usulünü düzenleyen 9 Ekim 1924 tarihli Kraliyet Kararnamesi ile birlikte, Mecelle'nin on altıncı kitabı Kitabü'l-Kaza'nın ilgili hükümlerinin yürürlükten kalktığı anlaşılmaktadır¹⁶⁷. Yine Mecelle'nin on beşinci kitabı Kitabü'l-Beyyinat ve't-Tahlif'te düzenlenen delil hukuku, 13 ve 28 numaralı Kararnameler (*Ordinance*) ile büyük oranda yeniden düzenlenmiş ve dolayısıyla Mecelle'nin söz konusu hükümleri yürürlükten kalkmıştır¹⁶⁸. Bu Kararnameler ile yapılan değişiklikler, Mecelle'nin tadili yoluyla yapılan kanun değişikliklerinden ziyade, söz konusu kanun hükümlerini yürürlükten kaldıran yeni düzenlemeler niteliğindedir.

1922 tarihli Filistin Kraliyet Kararnamesi'nin 46. maddesi, Filistin'de uygulanacak maddi hukuku belirlemiştir. Buna göre öncelikle savaşa girmeden önce 1 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan kanunlar ve sonrasında yürürlüğe giren kanunlar uygulanmaya devam edecektir. Filistin hukukunun ikinci kısmı, Filistin'de uygulanması mümkün olan Kraliyet Kararnameleri, Filistin Yüksek Komiserliği'nin çıkardığı Kararnameler ve diğer bölgesel düzenlemelerden oluşmaktadır. Bunlar dışında bir hukuk boşluğu oluşması durumunda İngiliz teamül hukuku (*common law*) ve İngiltere'de uygulanan hakkaniyet doktrini (*equity law*) uygulanacaktır¹⁶⁹. Böylelikle Osmanlı hukuku yeni yönetim tarafından kabul edilmiş olsa da, kanun boşluklarının İngiliz teamül hukuku ile doldurulması ve kanun yorumlarının bu doğrultuda yapılması, Osmanlı hukukunun kökeninden kopmasına ve gelişmesinin engellenmesine yol açmıştır¹⁷⁰.

Görüldüğü üzere manda yönetiminin kendi içerisinde bir norm hiyerarşisi olsa da Osmanlı'dan kalan mevzuat ile yeni yasama faaliyetleri arasında bir norm hiyerarşisi gözetilmemektedir. Mecelle ve diğer Osmanlı mevzuatı, düzenlediği konularda yeni bir yasama düzenlemesi yapılana kadar yürürlükte

165 Bkz: Al-Qasem, s. 190.

166 Bkz: Bentwich, "The Legislation of Palestine", s. 12-14.

167 Norman Bentwich, "Palestine", *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Third Series, Vol. 8:3, 1926, s. 228 ("Palestine").

168 Bentwich, "Palestine", s. 229.

169 J. Sussmann, "Law and Judicial Practice in Israel", *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Vol. 32:3/4, 1950, s. 29.

170 Eisenman, s. 107.

bırakılan geçici normlar olarak algılanmıştır. Diğer Arap devletlerinden farklı olarak Filistin hukuku, Kara Avrupası hukuk sisteminden ziyade İngiliz teamül hukukunun etkisinde gelişmiştir¹⁷¹. Bunda diğer Arap devletlerinin daha önce bağımsızlığını kazanması ve Kara Avrupası sisteminden etkilenen Mısır Medeni Kanunu örneğini takip etmelerinin etkisi olduğu kadar, Filistin'in halen tam bir siyasi ve hukuki bağımsızlık elde edememesi ile hukuki kurumlarını ve kanunlaştırma faaliyetlerini bağımsız bir şekilde yürütememesinin de etkisi vardır. Neticede İngiliz manda yönetiminin uzun süre devam ettiği Ürdün'ü dahi etkileyen Mısır örneğinin, Filistin'i etkilemediği düşünülemez.

Uygulama açısından bakılacak olursa, özellikle akit serbestisi konusunda Mecelle'nin çok dar bir kapsama sahip olduğu ve iktisadi gelişmeyi olumsuz etkilediği bir gerçektir. Osmanlı uygulamasında da akit serbestisine duyulan ihtiyaç sonucunda 30 Nisan 1914 yılında Usulü Muhakeme Kanunu'nun 64. maddesinde değişiklik yapan bir kanun çıkartılarak Mecelle'nin öngördüğü sıkı akit şartlarına karşı, akit serbestisi prensibi benimsenmiştir¹⁷². Filistin Kraliyet Kararnamesi'nin 46. maddesi gereği 1 Kasım 1914'te yürürlükte olan hukukun uygulanmaya devam edeceği öngörüldüğünden, akit serbestisi prensibi Filistin'de düzenlemenin yapıldığı 30 Nisan 1914 tarihinden sonra ortaya çıkan uyuşmazlıklara uygulanmaya başlanmıştır. Bu düzenlemeye dayanarak manda yönetimi döneminin sonlarına doğru uygulamada genel olarak kabul edilen usule göre, akdin taraflarının Mecelle'nin söz konusu akit hakkındaki hükümlerinin uygulanıp uygulanmamasını kararlaştırabilme hakkı vardır. Bununla birlikte 1948 yılında, taraflara akde uygulanmamasını istedikleri Mecelle hükümünü sarahaten veya delaleten, akit bakımından iptal edebilme imkânı tanınmıştır¹⁷³. Dolayısıyla da sözleşme hukuku bakımından uygulamada Mecelle'nin etki alanının oldukça daraldığı söylenebilir. İsrail hukukuna da sirayet eden bu yaklaşım Mecelle'nin tümünden ilga edilmesine kadar devam etmiştir¹⁷⁴.

Mecelle'nin medeni usul hukukuna dair hükümlerine bakacak olursak, 1924 Delil Hukuku Kararnamesi birçok konuda Mecelle hükümlerinin yerini almıştır. Daha sonrasında da 1936-1938 yılları arasında yapılan hukuki değişiklikler ile, medeni usul hukuku hükümleri İngiliz Yüksek Mahkemesi işleyişine uygun hale getirilmiş ve Mecelle'nin usul hukuku alanındaki çoğu hükmünün uygulanması sona ermiştir¹⁷⁵. Manda döneminde çıkarılan kararnamelerin çoğunda,

171 Liebesny, "Religious Law and Westernization", s. 502.

172 Onar, s. 85.

173 Eisenman, s. 118-119.

174 Eisenman, s. 119.

175 Ayrıntılı bilgi için Bkz: Eisenman, s. 120-122.

kararname hükümlerinin bütün Filistin mahkemelerinde, Osmanlı kanunları ile çelişse dahi uygulanacağını belirten bir ifade kalıbı yer almaktadır. Sadece 1926 Tahkim Kararnamesi (*The Arbitration Ordinance*), Mecelle'nin ilgili hükümlerinin ilga edildiğini açıkça belirtmiştir¹⁷⁶.

1928 yılında çıkarılan Havale Kararnamesi (*The Debt (Assignment) Ordinance*), Mecelle'nin dördüncü kitabında düzenlenen borcun nakli hükümlerini ilga etmemiş, ancak bunların yanında söz konusu havale hükümlerine kıyasen Mecelle'de düzenlenmeyen alacağın temlik hükümlerini kabul etmiştir¹⁷⁷. 1930 Ortaklıklar Kararnamesi (*The Partnership Ordinance*), Mecelle'nin onuncu kitabı Kitabü'ş-Şirket ve ilgili diğer hükümleri ilga etmiş, sadece ticari olmayan vakıf ortaklıklarını istisna tutarak bunlar bakımından Mecelle'yi yürürlükte bırakmıştır¹⁷⁸. 1936 İflas Kararnamesi (*The Bankruptcy Ordinance*), Mecelle'nin iflas ile ilgili hükümlerinin yer aldığı dokuzuncu kitabı Kitabü'l-Hacr bölümlerinin yerini almış, ancak iflas sebebiyle kısıtlanma gibi bazı hükümler kişiler hukukuna ilişkin olduğu için Şeriat mahkemelerinde Müslümanların davaları bakımından yürürlükte bırakılmıştır¹⁷⁹.

Kişilik haklarına karşı işlenen haksız fiiller konusunda Mecelle'nin hükümlerinin yetersiz kalması nedeniyle 1942 ve 1944 yılında Haksız Fiiller Kararnamesi taslakları yayınlanmış, uygulama ve doktrin katkılarını sonucu kararlaştırılan hükümler 1947 yılında yürürlüğe girmiştir¹⁸⁰. Böylelikle 1944 Haksız Fiiller Kararnamesi (*Civil Wrongs Ordinance*), Mecelle'nin sekizinci kitabı Kitabü'l-Gasb ve'l-İtlaf ile birlikte, külli kaidelerde yer alan “ehven-i şerreyn ihtiyar olunur” (madde 29) gibi haksız fiillere ilişkin kabul edilen genel hükümlerin de yerini almıştır. Bununla birlikte Müslümanların hassasiyetleri sebebiyle diyet ile ilgili hüküm ve uygulamalar¹⁸¹, Şeriat mahkemelerinde gö-

176 Bkz: Eisenman, s. 121.

177 Eisenman, s. 127.

178 Eisenman, s. 128.

179 Eisenman, s. 128-129.

180 Eisenman, s. 115. Bu kararname motorlu taşıtların sorumluluğu ile ilgili düzenlemelerin beklenmesi nedeniyle 15 Temmuz 1947'de yürürlüğe girmiştir. Bkz: Eisenman, s. 130.

181 Yaralama ve benzeri eylemler sonucu kararlaştırılan tazminatlar Osmanlı'da Ceza Kanunname-i Hümayunu ile diyet olarak düzenlenmiş, ancak medeni hukuk yargılamalarına konu edilmemiştir. Filistin'de söz konusu ceza kanununun yürürlükten kaldırılması sonucu oluşan bu önemli boşluk 46. madde gereği İngiliz teamül hukukuyla doldurulmak istense de, iki toplumun örf ve adet hukukunun oldukça farklı olması sebebiyle özellikle haksız fiillere uygulanacak tazminatlar bakımından İngiliz hukukunun uygulanamayacağı savunulmuştur. Bunun neticesinde de söz konusu Kararname ile bu alandaki boşluk giderilmiş, diyet uygulamasına son verilmiş ve diyet borcu eksik bir borç olarak kabul edilmiştir. Bkz: R. Gottschalk, “The Development of the Law of Torts in Israel”, *Modern Law Review*, Vol. 24:3, Mayıs 1961, s. 346-347, 348.

rülen Müslümanlar arasındaki davalar bakımından yürürlükte bırakılmıştır¹⁸². Eşyaya karşı haksız fiiller bakımından ise Mecelle'nin ilgili hükümleri söz konusu kararname hükümleri ile birlikte uygulanmaya devam etmiştir¹⁸³. Bütün bu değişikliklere rağmen, Mecelle'nin İngiliz mandası döneminde büyük oranda korunduğu ve uygulanmaya devam ettiği görülmektedir¹⁸⁴.

2. Filistin Medeni Hukuk Rejiminin İsrail Otoritesi Altındaki Yeri

Öncelikle Filistin'de geçerli olan Yahudi hukukunun tarihsel pratiğine baktığımızda, Osmanlı döneminde kişiler, aile ve miras meseleleri ve cemaat içi disiplin meselelerinde diğer azınlıklar gibi Yahudi cemaatinin de hukuki özerkliği bulunmaktaydı. Bu meseleler Hahambaşılığa bağlı cemaat mahkemelerinde veya taraflar başvurursa Osmanlı mahkemelerinde görülebilenken, borçlar hukuku ve muamelata dair meselelerde Yahudi cemaati de Mecelle ve ilgili mevzuata tabiydi. İngiliz işgali sonrasında, sömürge teamüllerine uygun olarak işgal yönetimi ve sonrasında manda idaresi döneminde de yerel uygulamalara müdahale edilmemiş ve Yahudi cemaatinin söz konusu hukuki özerkliği devam etmiştir¹⁸⁵. 1918 yılında çıkarılan ve mahkemelerin işleyişini düzenleyen bir askeri bildiri ile cemaat mahkemelerinin bu özerkliğinin devam etmesine karar verilmiştir. Filistin manda yönetiminin anayasal düzenlemesi niteliğindeki 1922 tarihli Filistin Kraliyet Kararnamesi'nde de cemaat mahkemelerinin yargı yetkisi korunmuş, kişiler, aile ve miras konularının yanında vakıflara ilişkin uyuşmazlıklar da ilgili cemaatin mahkemesinin yetkisine bırakılmıştır¹⁸⁶. Bunun yanında Osmanlı döneminden beri borçlar ve ticaret hukuku alanlarında tahkim usulü, özellikle Yahudi toplumu arasında oldukça yaygındı. İşgal dönemi ve sonrasında da bu Yahudi tahkim meclislerine müdahale edilmemiş ve kendi aralarında muamelatta ortaya çıkan uyuşmazlıkların bu tahkim meclislerinde çözülmesi geleneği devam etmiştir. Tahkim yargılamalarına ilişkin Mecelle'nin on altıncı kitabı Kitabü'l-Kaza'nın dördüncü bölümü genel kanun hükmünde olup, 1926 yılında çıkarılan Kararname ile tahkim usulü düzenlenene kadar söz konusu Yahudi tahkim meclislerini bağlayıcı bir üst norm olarak yürürlükte kalmıştır. Söz konusu Kararname ile birlikte Mecelle'nin ilgili hükümleri ilga edilerek yerine 1889 tarihli İngiliz Tahkim Kanunu'nun prensipleri iktibas edilmiştir¹⁸⁷.

182 Eisenman, s. 129-131.

183 Eisenman, s. 164.

184 Eisenman, s. 133.

185 Norman Bentwich, "The Application of Jewish Law in Palestine", *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Third Series, Vol. 9:1, 1927, s. 60 ("Jewish Law").

186 Bentwich, "Jewish Law", s. 60-61.

187 Bentwich, "Jewish Law", s. 67.

İngiltere 15 Mayıs 1948'de Filistin'deki manda idaresini sonlandırmış ve Yahudi Geçici Devlet Konseyi tarafından 14 Mayıs 1948'de, gece yarısı manda idaresinin son bulmasıyla birlikte yürürlüğe girmek üzere İsrail Devleti ilan edilmiştir¹⁸⁸. İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra gelişen süreçte, bölgedeki siyasi üstünlük kadar idari ve hukuki üstünlük de Filistinlilerden İsrail yönetimine doğru kaymış ve nihayetinde Filistin idaresi devlet erkini İsrail eliyle kullanan işgal altındaki bir devlet haline gelmiştir¹⁸⁹. Filistin'in, uluslararası hukuk bakımından devlet statüsünü belirleyen temel antlaşma olan 1933 Montevideo Sözleşmesi'nde belirtilen kriterlere göre devlet statüsünü taşıdığına şüphe yoktur. İnsan unsuru ve ülke unsuru bakımından tartışma olmasa da iç egemenlik (siyasi yönetim) ve dış egemenlik konularında Filistin'in devlet statüsü tartışmalı olmakla birlikte, doktrinde kabul edilen kriterler, BM kararları ve Roma Statüsü'ne taraf olması gereğince hukuken bir devlet olarak kabul edilmesi gerekir. Ancak BM Genel Kurulu'nun 242 sayılı ve BM Güvenlik Konseyi'nin 338 sayılı kararları ile belirlenen ve 1988 yılında Filistin Ulusal Konseyi'nin bağımsızlık ilanı ile birlikte kabul ettiği Filistin ülkesi, halen İsrail işgali altında bulunmakta ve dolayısıyla Filistin Devleti, devlet erkini tam anlamıyla kullanamamaktadır¹⁹⁰.

Hukuki egemenlik noktasında ise Filistin yönetiminin yargılama erkini de tam anlamıyla kullanamadığı açıktır. 1993 tarihli Oslo Antlaşması'nın 7. maddesine göre İsrail, Filistin Ulusal Konseyi'nin aynı antlaşmanın 9. maddesi ile sınırlandırılan yasama yetkisini ve bağımsız yargı organlarını tanımıştır¹⁹¹. 1994 tarihli Kahire Antlaşması'nın 5. maddesine göre, Eriha ve Gazze'nin Filistin'in yargı yetkisine dahil olduğu kabul edilmiş, ancak Yahudi yerleşimleri, askeri lokasyonlar, İsraililer ve özellikle Kudüs bu yetkinin dışında bırakılmıştır. Ayrıca Antlaşma'nın 7. maddesi Oslo Antlaşması'nın ilgili düzenlemelerini yinelemekle birlikte, aynı maddenin 9. bendine göre antlaşma imzalanmadan önce Gazze ve Eriha'da uygulanan hukuk, antlaşmaya uygun olarak ilga edilmedikçe

188 Sussmann, s. 29, Eisenman, s. 159.

189 4 Mayıs 1994 tarihinde İsrail ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasında yapılan Kahire Antlaşması'nda belirlenen ve taraflarca kabul edilen geçici çözüme göre Filistin Milli Otoritesi kurulmuştur. Bu antlaşma ile birlikte İsrail'in Gazze ve Eriha'dan çekilmesine ve buralarda bir Filistin yönetimi kurulmasına karar verilmiştir. İsrail ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasında 1995 yılında yapılan antlaşma neticesinde Batı Şeria da Filistin yönetimine bırakılmıştır. Ayrıntılı bilgi için ve söz konusu antlaşmaların Filistin'e özerklik statüsü verdiği konusunda Bkz: Karaman, "Filistin", s. 102.

190 Ayrıntılı bilgi için Bkz: Orçun Mutlu, "Filistin Devleti'nin Devletlik Statüsüne Dair Bir Değerlendirme", *Balkan Journal of Social Sciences*, Sayı 8 (EUREFE '19), 2019, s. 404-407.

191 "Palestine and Israel- Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements (Oslo Agreement)", *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law*, 1, 1994, s. 445, Mutlu, s. 408.

yürürlükte kalmaya devam edecektir¹⁹². Görüldüğü üzere yer ve kapsam bakımından Filistinlileri ilgilendiren yargı yetkisi, Filistin yönetiminden ziyade İsrail Devleti eliyle kullanılmaktadır. Dolayısıyla Filistin’de Mecelle’nin yürürlüğünü tespit edebilmek için Filistin yönetimine tanınan sınırlı yargı yetkisinin kapsamındaki uygulama ve kanunlaştırmaların yanında, İsrail hukukunun da incelenmesi gerekmektedir.

İdari kurumları elinde bulunduran İsrail Devleti bu dönemde, ilgili bölümlerin yerini alacak yerli kanunların hazırlanmasına kadar Mecelle’yi yürürlükte bırakmıştır¹⁹³. Seçilmiş hükümetin 1949 yılında kurulmasına kadar devleti yöneten Geçici Devlet Konseyi, ilk iş olarak geçici anayasa hükmünde olan 19 Mayıs 1948 tarihli ve 1 sayılı Hükümetin ve Adli Yapının Teşkiline Dair Kararname’yi çıkarmıştır¹⁹⁴. Kararname’nin 11. bölümüne göre, 14 Mayıs 1948’de geçerli olan bütün hukuk kuralları, yeni hukuki düzenlemeler ve değişiklikler yapılana kadar yürürlükte kalacaktır¹⁹⁵. Dolayısıyla manda yönetiminde geçerli olan hukuki düzenlemeler ve Mecelle yeni dönemde de uygulanmaya devam etmiştir.

İsrail, Mecelle’yi tamamen yürürlükten kaldırmayı değil de Mecelle kitaplarının yürürlüğe girmesinde olduğu gibi, ilgili konularda parça kanunlar çıkararak yenilemeyi tercih etmiştir. Öncelikle, 1951 Çalışma ve Tatil Saatleri Kanunu ile çalışma saatlerini düzenleyen Mecelle’nin 495. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. 1953-1965 yılları arasında çıkarılan Kiracı Koruma Kanunları ile Mecelle’nin ikinci kitabı Kitabü’l-İcarat’ın kiracı ile ilgili hükümleri değiştirilmiştir. 1958 yılında çıkarılan Zamanaşımı Kanunu ile on dördüncü kitap Kitabü’d-Dava’nın mürur-ı zaman hakkındaki hükümleri değiştirilmiş, bu hükümlerin sadece Müslümanlar arasındaki davalar bakımından Şeriat mahkemelerinde uygulanmasına imkân tanınmıştır. Yine aynı yılda çıkarılan Maaş Koruma Kanunu ile ikinci kitapta düzenlenen icare-i âdemî hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır¹⁹⁶.

192 “Palestine and Israel- Agreement on the Gaza Strip and the Jericho Area (Cairo Agreement)”, *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law*, 1, 1994, s. 460-461.

193 Şahıs, aile ve miras hükümleri içermemesi nedeniyle Yahudi hukukuyla çelişmeyen Mecelle’nin, bu nedenle İsrail mahkemelerinde uygulanmasında bir sakınca görülmemiş olmalıdır. Öyle ki, hazırlanan yerli kanunlarda belli oranda Mecelle’nin etkili olduğu söylenmektedir. Bkz: Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, s. 234. İsrail örneği, Mecelle’nin İslam hukukunun bir kısmını devlet iradesi ile kanunlaştırarak, kanun kapsamındaki hükümleri salt dini hukuk niteliğinden uzaklaştırıp aynı zamanda seküler bir kanun niteliğine taşıdığını savunan görüşleri deste ler niteliktedir. Bu konudaki görüşler için Bkz: Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu, s. 119-120.

194 “The Law and Administrative Ordinance of 1948” olarak bilinen kararname, resmi bir düzenleme yapılana kadar İsrail’de anayasal metin vazifesi görmüştür. Bkz: Eisenman, s. 160.

195 Sussmann, s. 29-30; Eisenman, s. 107.

196 Eisenman, s. 246-247.

Atmışlı yıllara gelindiğinde ise yoğun bir kanunlaştırma faaliyeti göze çarpmaktadır. Başlangıçta tam bir İsrail Medeni Kanunu hazırlanma fikri öne çıksa da, pratik faydası ve hızlı yol alınabilmesi için medeni hukukun kısım kısım kanunlaştırılmasına karar verilmiştir. 1965 Vekalet Kanunu, on birinci kitap Kitabı'l-Vekale'yi, 1967 Kefalet Kanunu, birkaç hüküm dışında üçüncü kitap Kitabı'l-Kefale'yi, 1967 Rehin Kanunu, beşinci kitap Kitabı'r-Rehin ve bey bi'l-vefa'ya ait hükümleri yürürlükten kaldırmıştır. Yine 1967 yılında çıkarılan Emanetler Kanunu, altıncı kitap Kitabı'l-Emanat'ı buluntu malın sorumluluğu hakkındaki 770. maddesi dışında tamamen yürürlükten kaldırmış ve Mecelle'ye benzer olsa da temelde Yahudi hukukuna dayanan düzenlemeleri kabul etmiştir¹⁹⁷. 1968 yılında da iki önemli kanun yürürlüğe girmiş, Satış Kanunu ile birinci kitap Kitabı'l-Buyu yürürlükten kaldırılırken, Hibe Kanunu ile de yedinci kitap Kitabı'l-Hibe'nin hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır. Hibe Kanunu'nun Mecelle'ye benzer hükümler taşıdığı düşünülse de genellikle Yahudi hukukundan hareketle düzenlenen bir kanundur¹⁹⁸.

Sonrasında 1969 yılında Borçların Devri Kanunu kabul edilmiş ve Mecelle'nin dördüncü kitabı Kitabı'l-Havale yürürlükten kaldırılırken, borcun devri yanında İngiliz hukukuna dayanan alacağın temlik hükümleri de bu kanunla birlikte yürürlüğe sokulmuştur. Böylece alacak ve borçların devri her nitelikte borcu içine alacak şekilde genişletilmiştir¹⁹⁹. 1973 yılında kabul edilen Sözleşmeler (Genel Hükümler) Kanunu ile birlikte de Mecelle'nin temel düzenlemesi niteliğinde kabul edilen akitlere ilişkin hükümleri yürürlükten kaldırılmış ve medeni kanun büyük oranda tamamlanmıştır²⁰⁰. Bunların dışında İsrail Aynî Haklar Kanunu'nun birçok hükmünün de Mecelle'den alındığı ifade edilmektedir²⁰¹.

Böylelikle İsrail'deki Mecelle uygulamasının 1970'li yıllara kadar devam ettiği söylenebilir²⁰². Bugün birçok Müslüman ülkeden ziyade İsrail'de Mecelle'nin etkilerinin halen devam ettiği²⁰³, İsraili hukukçularda Osmanlı mevzuatı ve Mecelle'ye hakimiyetin arandığı ve bunların birçok meselede tali kaynak olarak kullanıldığı savunulmaktadır. Ancak kanun boşluklarının İngiliz hukuku

197 Eisenman, s. 250-252.

198 Eisenman, s. 252-253.

199 Eisenman, s. 254-255.

200 Eisenman, s. 258.

201 Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İrfan Matbaası, İstanbul 1973, s. 94-95; Şimşirgil, İkinci, s. 60.

202 Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", s. 234.

203 Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Clarendon Press-Oxford, New York 1982, s. 93. İsraili hakimlerin bazı Mecelle maddelerinden istifade etmeye devam ettiği konusunda Bkz: Eisenman, s. 116.

ile doldurulması ile zamanla uygulamada İngiliz hukukunun alanı genişlerken Osmanlı hukukunun alanı daralmıştır²⁰⁴. Bununla birlikte bir hâkim Mecelle'de var olan bir hükmün kapsamını anlayamadığı için İngiliz hukukunu tercih edemez. Mecelle şerhleri ve klasik İslam hukuku eserleri dahil o hükmü açıklayan bütün yardımcı kaynaklardan faydalanmak zorundadır²⁰⁵.

Filistin yönetiminin hakimiyetinde kabul edilen Batı Şeria, 1948 İsrail-Arap savaşından 1967 İsrail-Arap savaşına kadar Ürdün'ün hakimiyetinde kalmış, Gazze ise bu süreçte Mısır Askeri Yönetimi tarafından idare edilmiştir. Bu bölgeler 1967 yılından, İsrail ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasında 1994 yılında imzalanan Kahire Antlaşması'na kadar ise İsrail işgali altında kalmıştır²⁰⁶. 1994 ve 1995 yıllarında yapılan antlaşmalar ile birlikte, Batı Şeria ve Gazze'nin yönetimi Filistin Ulusal Otoritesi'ne bırakılmıştır²⁰⁷.

Ürdün'ün hakimiyetine giren Filistin topraklarında geçerli olacak hukuk hakkında çıkarılan 1950 tarihli ve 28 sayılı Kanun'da, söz konusu bölgelerde (Batı Şeria) eskiden geçerli olan hukuk kurallarının, Ürdün kanunları ile birleştirilene kadar yürürlükte kalmaya devam edeceğine hükmedilmiştir²⁰⁸. Dolayısıyla Ürdün hakimiyeti döneminde de Batı Şeria'da Mecelle'nin yürürlüğü sekteye uğramadan devam etmiştir. Mısır Askeri Yönetimi altındaki Gazze'de de durum aynıdır. Mısır, Gazze'nin hukuki otonomisini korumuş ve Mısır Askeri Valisi'nin 1 Haziran 1948 tarihinde verdiği karar uyarınca, 15 Mayıs 1948 tarihinden önce geçerli olan hukuk kuralları Gazze'de yürürlükte kalmaya devam etmiştir²⁰⁹. Böylelikle Mecelle'nin Gazze'de de sekteye uğramadan uygulanmaya devam ettiği görülmektedir.

Batı Şeria ve Gazze Şeridi, 1967 İsrail işgali sonrasında da hukuki otonomisini korumuş, işgal yönetimi hukuki yapıyı birleştirmek veya yeniden düzenlemek gibi bir girişimde bulunmamıştır. İşgal tarihinde yürürlükte olan hukuk kuralları, işgal döneminde de yürürlükte kalmaya devam etmiştir. İşgal yönetiminin müdahaleleri medeni hukuk alanından çok, idare hukuku ve vatandaşlık hukuku alanında olmuş ve İsrail, uluslararası hukukun işgalci devlete çizdiği sınırların çok ötesine geçerek sosyal ve demografik yapının dönüşümüne yönelik düzenlemelerde bulunmuştur. Bu konu uluslararası hukuk bakımından halen tartışılrsa dahi, bu makalenin konusu dışında kalacağı için bu kadar bilgi

204 Eisenman, s. 107.

205 Bkz: Eisenman, s. 112-113.

206 Al-Qasem, s. 189,192.

207 Karaman, "Filistin", s. 102.

208 Al-Qasem, s. 191.

209 Al-Qasem, s. 191.

ile yetinilecektir²¹⁰. Ancak bizi ilgilendiren kısmıyla, İsrail işgali döneminde de Batı Şeria ve Gazze'de Mecelle'nin uygulanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır²¹¹.

Ekim 1993'te Filistin halkını temsil eden Filistin Kurtuluş Örgütü ile İsrail arasında, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1967 yılında İsrail'in işgal ettiği bölgelerden çekilmesi çağrısını içeren 242 sayılı kararının uygulamaya geçilmesi hedefi ile Oslo Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma kademeli olarak Filistin bölgelerindeki yönetim yetkisinin İsrail'den Filistin Ulusal Otoritesi'ne devredilmesini öngörmektedir. Bunun akabinde 1994 Kahire Antlaşması ile de Gazze Şeridi ve Batı Şeria'nın Eriha kenti, Filistin Ulusal Otoritesi'ne devredilmiştir²¹². Filistin resmî gazetesinde 24 Mayıs 1994'te yayımlanan kararnamenin 1. maddesine göre, Filistin otoritesi altındaki bölgelerde (Batı Şeria ve Gazze) 5 Haziran 1967 öncesinde yürürlükte olan bütün kanun ve kararlar, yeni kanunlaştırmalar yapılanaya kadar yürürlükte kalacaktır²¹³. Böylelikle İsrail işgalinin kısmen ortadan kalktığı 1994 yılından itibaren de Mecelle, söz konusu bölgelerde yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Sonuç olarak Filistin Devleti'nin hakimiyetindeki Batı Şeria ve Gazze'de, Mecelle halen en önemli hukuk kaynaklarından birisidir²¹⁴. Filistin Meclisi'nde kabul edilen 2012 Filistin Medeni Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile birlikte dahi, Mecelle'nin söz konusu bölgelerdeki etkisi sona ermemiştir.

3. Mecelle'nin Filistin Medeni Kanunu Üzerindeki Etkisi

Filistin Yasama Meclisi'nin 26 Haziran 2012 tarihinde kabul ettiği, 4 sayılı Medeni Kanun, 2003 Filistin Anayasası'nın 41. maddesine göre yürürlük ve kuvvet kazanmıştır²¹⁵. Söz konusu Kanun'un 1301. maddesine göre, bu Kanun'da hüküm bulunmayan hallerde Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye hükümleri uygulanacaktır. 1302. maddeye göre de söz konusu Kanun, resmi gazetede yayımlandıktan 30 gün sonra yürürlüğe girecektir²¹⁶. Filistin Yasama Meclisi Başkan Vekili Ahmed Muhammed Bahr'ın yazdığı mukaddimede, bu kanuna kadar Filistin topraklarında Osmanlı Mecellesinin yürürlükte olduğu, hukuk-

210 İşgal bölgelerinde İsrail'in uluslararası hukuka aykırı düzenlemeleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Al-Qasem, s. 191 vd.

211 Bkz: Eisenman, s. 259, dn. 67.

212 Al-Qasem, s. 192.

213 "Palestine- Decree concerning the Judicial and Legal System", *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law*, 1, 1994, s. 541.

214 Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", s. 234.

215 2012 tarihli ve 4 sayılı Filistin Medeni Kanunu giriş kısmı. Mukaddime ve kanun metni için Bkz: "El-Kanun el-Medenî", *el-Vakâi' el-Filistinîyye*, özel sayı, Ağustos 2012.

216 "El-Kanun el-Medenî", s. 287.

çular arasında yeni kanundan ziyade Mecelle'nin tadili taraftarlarının olduğu, ancak asrın ticari ve sosyal ihtiyaçlarının tadiller ile karşılanamayacağı ve Arap ülkelerinden de hiç birisinin Mecelle'yi uygulamaya devam etmediği gerekçeyle yeni bir kanuna olan ihtiyaç açıkça ifade edilmiştir²¹⁷. Ayrıca yeni kanuni düzenlemelerin Mecelle'deki ve diğer kanuni düzenlemelerdeki eksiklikleri tamamlamak üzere yapıldığı, bununla birlikte seküler kanunlardan da faydalanan ancak herhangi bir mezhebe bağlı olmaksızın İslam hukukuna uygun kurallar koyan bir kanun hazırlandığından bahsetmektedir²¹⁸. Böylelikle Mecelle, diğer Arap ülkelerinin aksine Filistin Devleti'nin hakimiyetindeki Batı Şeria ve Gazze'de bugün dahi muteber ve başvurulmuş bir hukuk kaynağı olarak kabul edilmektedir.

F. Ürdün

Ortadoğu'da bir Arap ülkesi olan Ürdün'ün resmi adı el-Memleketü'l-Ürdüniyyetü'l-Hâşimiyye (Ürdün Hâşimi Krallığı) ve başkenti Amman'dır. Filistin'in doğu sınırını oluşturan Ürdün (Şeria) Nehri, Ürdün'ün de batı sınırını oluşturmaktadır. Özellikle İngiliz işgali ile birlikte nehrin batı kısmı Batı Şeria (*West Bank*) olarak adlandırılırken, doğu kısmı Şarki Ürdün (*Transjordan*)²¹⁹ olarak adlandırılmıştır. Ürdün bölgesi, bazı dönemler çeşitli sancak ve kazalar şeklinde bazen de Şam vilayetine bağlı olarak uzun yıllar Osmanlı hakimiyeti altında kalmış, ancak İngiliz işgali ve Hicaz bölgesinde başlayan Şerif Hüseyin'in isyanından etkilenerek 1918 yılında tamamen Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştır²²⁰.

1. Osmanlı Sonrası Hukuki Gelişim

Hicaz'da başlayan isyanlar ve İngilizlerin işgal faaliyetleri sonucunda Ürdün 1918 yılında Osmanlı hakimiyetinden tamamen çıkmıştır. Şarki Ürdün'ün (*Transjordan*) yönetimi İngiltere tarafından 1921 yılında Şerif Hüseyin'in oğlu

217 Bkz: "El-Kanun el-Medenî", s. 2-4.

218 "El-Kanun el-Medenî", s. 3-4.

219 Bu ifade ile Ürdün Nehri'nin karşısında (doğusunda) kalan topraklar kastedilmektedir. Transjordan ifadesi, özellikle birinci dünya savaşından sonra bu bölgeyi ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır. Bu ifadenin, İngiliz kolonilerinin hukuklarına ilişkin raporlarda da kullanıldığı görülmektedir. Bkz: Ralph Windham, A. L. Gardiner, "Middle East", *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Vol. 22:2/3, 1940, s. 181. Transjordan kavramı Arapça ve Osmanlıca literatürde Şarki Ürdün olarak geçmektedir. Bkz: Raid Ahmed Heyacine, Sabit Gazi el-Omeri, "el-Muahede el-Ürdüniyye el-Britaniyye 1928 ve Eseruha fi't-Tatavvur es Siyasi fi İmaret Şarki el-Ürdün", *Mecelletü Camiatü'l-Kudüs el-Meftuha li'l-Ebhas ve'd-Dirasat*, Sayı 29/1, 2013, s. 259-302; *Sebilü'r-Reşad (Sırat-ı Müstakim)*, -isim yok-, "Filistin ve Şarki Ürdün Mukadderatı ve Musevilerin Milli Yurt Teşkilî Meselesi", XX, Sayı 505, 15 Haziran 1338 (1922), s. 125-128. Ayrıca Transjordan'da Osmanlı'dan sonra da Mecelle'nin uygulanmaya devam ettiği konusunda Bkz: Anderson, s. 20.

220 Cengiz Tomar, "Ürdün", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. XLII, İstanbul 2012, s. 356.

Abdullah'a verilmiş, aynı tarihlerde Abdullah kendisini Ürdün emiri ilan etmiş ve İngiliz manda yönetimi kurulmuştur. Ürdün'de İngiliz mandası 1946 yılına kadar devam etmiş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 25 Mayıs 1946 tarihinde İngiltere ile Abdullah el-Hâşimî arasında imzalanan anlaşma ile Ürdün Emirliği tam bağımsızlığını kazanmıştır²²¹. Ürdün, 1948 Arap-İsrail savaşında Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü ele geçirmiş, ancak 1967 Arap-İsrail savaşında bu toprakları kaybederek bugünkü sınırlarına gerilemiştir²²².

Bugünkü Ürdün'ün sınırları içinde kalan bazı güney şehirleri, Osmanlı zamanında Hicaz bölgesinde olmaları sebebiyle Mecelle'nin uygulanmadığı bölgeler arasındaydı. Çünkü Arap yarımadasının halkı Hanefi mezhebine mensup değildi ve bu nedenle de Osmanlı yönetimi Mecelle'nin bu bölgede uygulanması için ısrarcı olmamıştır²²³. Ancak o dönemde özellikle vilayet merkezinin bulunduğu es-Salt gibi batı ve kuzey şehirleri ve bugünkü Ürdün'ün büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nin siyasi ve hukuki hakimiyeti altındaydı. Bu nedenle Mecelle, Osmanlı Dönemi'nde genel olarak Ürdün'de uygulanmıştır denilebilir. Ayrıca Osmanlı hakimiyetinden çıktıktan sonra da bu bölgede Mecelle, medeni kanun olarak muhafaza edilmiş²²⁴ ve bugünkü sınırlarını taşıyan Ürdün Hâşimî Krallığı'nda 1977 yılına kadar yürürlükte kalmıştır²²⁵.

Ürdün, Filistin dışında diğer Arap ülkelerine nazaran milli medeni kanunun en geç kabul edildiği ülke sayılabilir. Mecelle Ürdün'de, yargılamaya ilişkin hükümleri dışında, 1977 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Kanunun Osmanlı tadilleri Ürdün'de de yürürlüğe girmiş, 1928 yılında özellikle delil hukuku bakımından Mecelle'de bazı değişiklikler yapılmıştır²²⁶. Akabinde yargılama hukukunu düzenleyen 1952 tarihli ve 8 sayılı Yabancı Yargılamaların İcrası Kanunu, 1952 tarihli ve 15 sayılı Sulh Hakimliği Kanunu ile 1952 tarihli ve 26 sayılı Mahkeme Teşkilatının Tesisi Kanunu²²⁷ ile birlikte Mecelle'nin mahkeme teşkilatını ve yargılama hukukunu düzenleyen on altıncı kitabı Kitabü'l-Kaza'nın yürürlükten kaldırıldığı söylenebilir. Ayrıca 1952 tarihli ve 30 sayılı Delil Kanunu, 1952 tarihli ve 31 sayılı İcra Kanunu²²⁸ ile 1952 tarihli ve 42 sa-

221 1949 yılında devletin adı Ürdün Hâşimî Krallığı olarak değiştirilmiştir.

222 Ayrıntılı bilgi için Bkz: Tomar, s. 355-356; Verity Elizabeth Irvine, "Transjordan, the Hashemite Kingdom, and the Palestine War", *Britannica*, <https://www.britannica.com/place/Jordan/History> (06.05.2021).

223 Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", s. 234.

224 Mahmasâni, "İslam Hukukunun Tedvini", s. 379.

225 Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", s. 234; Anderson, s. 20.

226 Mahmasâni, *Felsefetü't-Teşri'*, s. 79.

227 Söz konusu kanunların düzenlediği yargılama hukukuna ilişkin hükümler hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Mogannam, s. 142-155.

228 Bkz: Hamzeh Haddad, "Jordan", *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law*, 1, 1994, s. 179.

yılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile birlikte Mecelle'nin yargılama hukukuna ilişkin diğer hükümlerinin de yürürlükten kaldırdığı anlaşılmaktadır.

Bu süreçte yeni medeni kanunun hazırlanması için de çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda ilk teklif Hükümet tarafından 4 Şubat 1954 tarihinde Temsilciler Meclisi'ne gönderilmiş ve 10 Aralık 1954 tarihinde meclisçe kabul edilerek 25 Ocak 1955 tarihinde Senato'ya (Ayan Meclisi'ne) sunulmuştur. Ancak bu kanun tasarısı 9 Aralık 1957 tarihinde Senato tarafından kabul edilmeyerek Temsilciler Meclisi'ne geri gönderilmiştir²²⁹. Geri gönderilirken verilen tavsiye mesajında, yeni kanun taslağı hazırlanırken Mecelle ve İslam hukuku hazinesinden ve çağın gerekliliklerinden yeterince faydalanılmadığı eleştirisi önemlidir²³⁰. Bundan sonraki birkaç senede kanun kapsamındaki çoğu mesele değerlendirilmiş ve iki meclis uzlaşmaya varmıştır. 28 Temmuz 1965 tarihinde yeni kanunun hazırlanması için ilmi bir meclis kurulmuştur. Akabinde 1966 yılında Senato yeni medeni kanun taslağının hazırlanması için Profesör Senhurî'yi davet etse de muhtemelen hastalığı sebebiyle kendisi bu davete icabet edememiştir²³¹. 1967 İsrail-Arap savaşının patlak vermesi ile kanun çalışmaları sekteye uğramıştır. Savaştan sonra 1971 yılında yeni bir heyet kurulsa da ancak 1973 yılında çalışmalarına başlayabilmiş ve nihayet 1976 yılında Ürdün Medeni Kanunu tamamlanmıştır²³².

Ürdün Medeni Kanunu 1976 yılında kabul edilmiş ve 1 Ocak 1977 tarihinde de yürürlüğe girmiştir²³³. Kanununun 1448. maddesi 1. fıkrasına göre, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin bu kanunla çelişen hükümleri ilga edilmiştir²³⁴. Dolayısıyla 1976 Ürdün Medeni Kanunu, yürürlüğe girdiği tarihe kadar uygulanan Mecelle'nin hükümlerini tamamen ilga etmemiş, sadece söz konusu kanun ile çelişen hükümler yürürlükten kaldırılmıştır²³⁵.

229 Kubbec, s. 178.

230 Bkz: Saleh, s. 164.

231 Saleh, s. 164.

232 Kubbec, s. 179.

233 Saleh, s. 164.

234 Kubbec, s. 171.

235 Saleh, s. 164.

2. Mecelle'nin Ürdün Medeni Kanunu Üzerindeki Etkisi

1976 Ürdün Medeni Kanunu'nun gerekçe metninde ifade edildiği üzere, söz konusu kanun temelde Mecelle'ye ve İslam hukukuna dayanmaktadır. Ayrıca Kanunun 1. maddesinde belirtildiği üzere, diğer Arap kanunlarından farklı olarak hâkim, uygulanacak hükmün bulunamaması durumunda İslam hukukuna, burada bulamazsa İslam hukukunun temel prensiplerine, sonrasında örf ve adete ve nihayet hüküm bulunmaması durumunda hakkaniyete göre karar verecektir. Görüldüğü üzere Ürdün Medeni Kanunu, diğer Arap kanunlarına nispetle şeriatın alanını oldukça genişletmiş ve şeriatı daha aktif bir konuma koyması ile bölgenin hukuk tarihi bakımından önemli bir adım teşkil etmiştir²³⁶. Bununla birlikte 3. maddede, söz konusu Kanun'un maddelerinin İslam hukuku metodolojisi perspektifinden yorumlanması ve uygulanması gerektiği kabul edilmiştir²³⁷.

Kanunun 1448. maddesi 1. fıkrasına göre, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin sadece söz konusu kanunla çelişen hükümleri ilga edilmiştir²³⁸. Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere 2. maddede kanunda uygulanacak hükmün bulunamaması durumunda sırasıyla başvurulacak kaynaklar sayılmış ve hükmün bulunduğu durumda içtihat yapılamayacağı ile ilgili Mecelle'nin 14. maddesinde geçen "Mevrid-i nassda icthâda mesâğ yoktur" hükmü aynen ifade edilmiştir²³⁹. Yine aynı maddede kanun boşluğu bulunması durumunda ilk olarak İslam hukukunun bu kanun hükümlerine en uygun düşen hükümlerine başvurulacağı belirtilmektedir. *Kubbec*'e göre, Kanun'un 2. maddesi ile 1448. maddesi birlikte değerlendirilerek bir kanun boşluğu bulunması durumunda ilk olarak Mecelle'ye başvurulması gerekmektedir²⁴⁰.

1976 Ürdün Medeni Kanunu doktrinde Mecelle'nin devamı niteliğinde kabul edilmiş, ortaya çıkma sebebi olarak da sadece Mecelle'yi asra uyarlamak düşüncesi ifade edilmiştir²⁴¹. Dolayısıyla da Mecelle halen Ürdün medeni hukukunun temelini oluşturmaktadır²⁴².

Sonuç olarak İslam hukuku, Mecelle ve Mısır Medeni Kanunu'nun dolayısıyla da Fransız hukuk geleneğinin etkilerini taşıyan²⁴³ Ürdün Medeni Kanunu'nun, İslam ülkelerindeki kanunlaştırmalar bakımından yeni bir model ortaya koy-

236 Saleh, s. 164.

237 Saleh, s. 164.

238 Kubbec, s. 171.

239 Bkz: 1976 tarihli Ürdün Medeni Kanunu madde 2/1; Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye madde 14.

240 Kubbec, s. 171.

241 Bkz: Kubbec, s. 179.

242 Schacht, s. 93.

243 Haddad, s. 178.

duğu ve batı kanunlarının etkisi karşısında şeriatın hükümlerini üstün tuttuğu söylenebilir²⁴⁴. Örneğin Ürdün Medeni Kanunu menfi zararı veya itibar kay-bından doğan zararları soyut ve değişken olmaları ile şeriata uygun olmadığı gerekçesiyle tazmin yoluna gitmezken, Senhurî'nin füzyon düşüncesini taşıyan Mısır, Suriye ve Irak Medeni Kanunları menfi zarar ve itibara ilişkin kayıpların tazminini kabul etmiştir²⁴⁵. Dolayısıyla Ürdün Medeni Kanunu'nda, iktisadi ve sosyal alanda değişen şartlar ve yeni ihtiyaçlara rağmen, İslam hukukuna ve Mecelle örneğine sıkı sıkıya bağlı kalınmaya çalışıldığı söylenebilir.

Sonuç

Tanzimat sonrası Osmanlı hukukunun gelişiminde önemli bir kilometre taşı olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Osmanlı hakimiyetinde olması nedeniyle birçok Arap ülkesinde yürürlüğe girmiş ve yürürlüğü dışında birçoğunun da kanunlaştırma faaliyetlerini etkilemiştir. İslam hukukunun tedvininde yeni bir dönemi başlatan bu kanun, söz konusu devletlerin hukuk öğretilerinde de derin izler bırakmıştır. Mecelle'nin Arap ülkelerindeki bu etkisi, makale kapsamında yer ve zaman bakımından sınırlandırılarak detaylarıyla ortaya konul-maya çalışılmıştır.

Yer bakımından Mısır, Suriye, Irak, Lübnan, Filistin ve Ürdün ile sınırlandırılan konu, zaman bakımından ise genellikle Osmanlı sonrası dönemin işgal yılları, manda himayesi ve bağımsızlık yılları şeklinde sınıflandırılması ile incelenmiştir. Mısır'da hiçbir zaman yürürlüğe girmeyen Mecelle, kanun-laştırma hareketi olarak 19. yüzyıl otoritelerinin faaliyetlerine tesir ederken, İslam hukukunun modern bir şekilde kodifiye edilmesi bakımından ise özel-likle Senhurî'yi ve Mısır Medeni Kanunu hazırlanırken sahip olunan genel düşünceyi etkilemiştir. Suriye ve Irak'ta yeni kanunların hazırlanmasına ka-dar yürürlükte olan Mecelle, yeni kanunlar döneminde kanun boşluklarının doldurulması ve belirli hükümlerinin yürürlükte bırakılması bakımından bir süre daha medeni hukuk sahasını etkilemeye devam etmiştir. Suriye gibi Fran-sız mandası altında olan ve Fransız hukukundan etkilenen Lübnan ise, çeşitli kanunlar ile Mecelle'nin önemli hükümlerini ikame etmiş, ancak medeni hu-kukun temelleri bakımından genel olarak yine Mecelle'nin etkisi altında geli-şimine devam etmiştir.

Mecelle'nin en uzun süre uygulandığı ülkeler ise Filistin ve Ürdün'dür. Filis-tin yönetiminin yanında İsrail hukukunun da Mecelle etkisi altında gelişmesi ve bu bölgede uzun süre İslam hukukuna dayanan bir medeni kanunun uyu-ulanması oldukça ilginç bir örnektir. Ürdün ise, diğer Arap devletlerine nazaran

244 Saleh, s. 164.

245 Saleh, s. 166.

hukuki reformlar ve kanunların millileştirilmesi noktasında daha muhafazakâr bir çizgi takip ederek uzun yıllar Mecelle'yi uygulamış, yeni kanunlaştırmaları dahi Mecelle'yi temel alarak gerçekleştirmiştir.

Sayılan ülkeler bakımından Mecelle'nin çeşitli hükümlerinin ayrıntılı yürürlük bilgileri ilgili başlıklar altında aktarılmıştır. Bu bilgiler ışığında, Ahmed Cevdet Paşa'nın fikri önderliğini yaptığı Mecelle hareketinin İslam ülkelerinde ciddi şekilde benimsendiği ve hatta Senhurî'nin önderliğinde bir adım ileri giderek İslam hukuku ve batı kanunlarından faydalanan füzyon kanunlaştırmalara dönüştüğü görülmektedir. Çalışmamızda bu fikri dönüşüme genel olarak işaret edilmekle birlikte, konunun kapsamı bakımından daha çok Mecelle'nin Osmanlı sonrası Arap coğrafyasındaki izleri takip edilmiş, zaman ve yer bakımından Mecelle'nin bir yürürlük haritası çıkarılmaya çalışılmıştır. Birçok kaynakta dağınık olarak bulunan Mecelle'nin münferit hükümlerine ilişkin yürürlük tarihlerinin bir çalışma altında derlenmesinin konu ile ilgilenen araştırmacılara faydalı olmasını temenni etmekteyiz.

Çatışma Beyanı: *Yazar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.*

KAYNAKLAR

- Ahmed Cevdet Paşa, “Tezkire no:8”, *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi (Tezâkir)*, haz. Seyit Ali Kahraman, 1. Cilt, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.
- Akgündüz, Ahmed, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, 2. Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2017.
- Al-Mukhtar, Sabah, “Iraq”, *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law*, 1, 1994, s. 156-177.
- Al-Qasem, Anis, “Palestine”, *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law*, 1, 1994, s. 189-203.
- Al-Saleh, Fawaz, *el-Kanun el-Medenî Mesâdir el-İltizâm (Civil Law 1)*, Publications of the Syrian Virtual University (SVU), Syrian Arab Republic, 2018.
- Anderson, J. N. D., “The Shari’a Today”, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Vol. 31:3/4, 1949, s. 18-25.
- Aybakan, Bilal, “Selem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 402-405.
- Aydın, Mehmet Âkif, “Arazi Kanunnâmesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1991, s. 346-347.
- Aydın, M. Âkif, “Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa”, *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul 1986.
- Aydın, Mehmet Âkif, “İslam Hukuku’nun Osmanlı Devleti’nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Bahar 2016.
- Aydın, Mehmet Âkif, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara 2003, s. 231-235.
- Aydın, Mehmet Âkif, “Mecelle’nin hazırlanışı”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı IX, İstanbul 1989, s. 46-48.
- Aydın, Mehmet Âkif “Muhammed Kadri Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXX, İstanbul 2005, s. 546.
- Badr, Gamal Moursi, “New Egyptian Civil Code and the Unification of the Laws of Arab Countries”, *Tulane Law Review*, Vol. 30:2, 1955-1956, s. 299-304.
- Bentwich, Norman, “The Application of Jewish Law in Palestine”, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Third Series, Vol. 9:1, 1927, s. 59-67.
- Bentwich, Norman, “The Legislation of Palestine, 1918-1925”, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Third Series, Vol. 8:1, 1926, s. 9-20.
- Bentwich, Norman, “Palestine”, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Third Series, Vol. 8:3, 1926, s. 228-233.
- Brinton, Jasper Yeates, *Mixed Courts of Egypt*, Yale University Press, New Haven 1930.
- Britannica, Editorial, “order in council”, *Encyclopedia Britannica*, 8.12.2017, <https://www.britannica.com/topic/order-in-council> (31.10.2021).
- Buzpınar, Ş. Tufan, “Lübnan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXVII, Ankara 2003, s. 248-254.
- Buzpınar, Ş. Tufan, “Suriye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 550-554.

- Çetin, Atilla, “İsmâil Paşa, Hidiv”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, İstanbul 2001, s. 117-119.
- Çetinsaya, Gökhan, “Irak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul 1999, s. 93-95.
- Düstur, Cilt 1, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289 (1872).
- Ebed, William Makram; Colombos, C. J., “Mediterranean Colonies”, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, New Series, Vol. 18, 1918, s. 244-253.
- Eisenman, Robert H., *Islamic Law in Palestine and Israel*, E. J. Brill, Leiden 1978.
- Ekinci, Ekrem Buğra, “Lübnan'ın Esas Teşkilat Tarihçesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 3, 1998, s. 17-35.
- *El-Kânun el-Medenî (rakam 40 lisene 1951)*, el-Hükümetü'l-İrakiyye Vezaretü'l-Adliyye, Matbaatü'l-Hüküme, Bağdad 1951.
- *El-Kanun el-Medenî el-Ehlî*, 3. Baskı, El-Matbaatü'l-Emiriyye, Kahire 1913.
- “El-Kanun el-Medenî”, *el-Vakâi' el-Filistiniyye*, özel sayı, Ağustos 2012.
- Es-Seyyid, Seyyid Muhammed, “Mısır”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, Ankara 2004, s. 563-569.
- Findley, C. V., “Medjelle”, *EI2*, Vol. VI, s. 971-972.
- Fisher, Stanley; Ebed, W. Makram; Anderson, Maxwell H.; Bentwich, Norman, “Mediterranean Colonies”, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Third Series, Vol. 2:2, 1920, s. 165-172.
- Gedikli, Fethi; Onat, İbrahim Enes, “İkinci Meşrutiyetten Sonra Mecelle Cemiyetinin Tekrar Kurulma Süreci”, *Uluslararası Mecelle Sempozyumu Tebliğleri*, Ed. Fethullah Soyubelli, Bursa Kültür A. Ş., Bursa 2021, s. 419-426.
- Ghosn, Halil, “Adli Hükümler Mecellesi ve Lübnan Hukuk Sistemi”, *Uluslararası Mecelle Sempozyumu Tebliğleri*, Ed. Fethullah Soyubelli, Bursa Kültür A. Ş., Bursa 2021, s. 561-565.
- Gottschalk, R., “The Development of the Law of Torts in Israel”, *Modern Law Review*, Vol. 24:3, Mayıs 1961, s. 345-354.
- Grigsby, W. E., “Mixed Courts of Egypt”, *Law Quarterly Review*, Vol. 12:3, Oxford 1896, s. 252-259.
- Görgün, Hilal, “Mısır”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, Ankara 2004, s. 569-575.
- Haddad, Hamzeh, “Jordan”, *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law*, 1, 1994, s. 178-188.
- Halaçoğlu, Yusuf; Aydın, M. Âkif, “Cevdet Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1993, s. 443-450.
- Heyacine, Raid Ahmed, el-Omeri, Sabit Gazi, “el-Muahede el-Ürdüniyye el-Britaniyye 1928 ve Eseruha fi't-Tatavvur es-Siyasi fi İmaret Şarki el-Ürdün”, *Mecelle-tü Camiatü'l-Kudüs el-Meftuha li'l-Ebhas ve'd-Dirasat*, Sayı 29/1, 2013, s. 259-302.
- Irvine, Verity Elizabeth “Transjordan, the Hashemite Kingdom, and the Palestine War”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/place/Jordan/History> (06.05.2021).
- İbrahim, Abdülazim, “Mecelle'nin Ortadoğu Devletlerine Tesiri”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2017, s. 8-18.
- Jwaideh, Zuhair E., “The New Civil Code of Iraq”, *George Washington Law Review*, Vol. 22:2, 1953, s. 176-186.

- Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Karaman, M. Lutfullah, “Filistin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul 1996, s. 89-103.
- Kayapınar, Hüseyin, “Mugârese”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXX, İstanbul 2005, s. 373-374.
- Kenanoğlu, M. Macit, “Nizâmiye Mahkemeleri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 185-188.
- Kubbec, Sâmîr Mâzin el-Kubbec, *Mecelletu'l-Ahkâmî'l-Adliyye Masâdiruha ve Eseruha Fî Kavânin eş-Şarki'l-İslâmî*, Daru'l-Feth Liddirasât ve'n-Neşr, Amman 2008.
- Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Second Edition, Oxford University Press, London 1968.
- Liebesny, Herbert J., “Religious Law and Westernization in the Moslem Near East”, *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 2:4, 1953, s. 492-504.
- Liebesny, Herbert J., “Part II: Impact of Western Law in the Countries of the Near East” *George Washington Law Review*, Vol. 22:2, 1953, s. 127-141.
- Mahmasânî, Subhî, *el-Evdâ'ut-Teşri'iyye fi'd-Düvel el-Arabiyye*, 2. Baskı, Dârü'l-İlm lil-Melâyîn, Beyrut 1962.
- Mahmasânî, Subhî, *Felsefetü't-Teşri' fi'l-İslam*, Mektebetü'l-Keşşâf ve Matbaatüha, Beyrut 1365/1946.
- Mahmasânî, Subhî, (Terc. İbrahim Kâfi Dönmez), “İslam Hukukunun Tedvini (II)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, 1986, s. 361-383.
- Mardin, Ebul'ula, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.
- “Mısır'ın İdaresi Hakkında Hidiv İsmail Paşa'ya Mektub-i Sami”, Reşad Fuad (Keçecizade) Efendi Evrakı, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, VII, Sayı: 42, İstanbul 1332 (1917).
- Mogannam, Theodore E., “Practical Application of the Law in Certain Arab States”, *George Washington Law Review*, Vol. 22:2, 1953, s. 142-155.
- Morcos, Soliman; Farag, Wadie, (Terc. Coşkun Üçok), “Yeni Mısır Medeni Kanunu (Kaynakları, Vasıfları ve Gelecek İçin Vadettiği İmkanlar)”, *AÜHFD*, Cilt:10, Sayı:1, 1953, s. 742-754.
- Muallim Cemaeddin, (Terc. Seda Örsten Esirgen), “Mukâyese-i Kavânin-i Medeniyeye, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye – Fransa Kanûn-ı Medenisi, Kitâbü'l-Büyû”, *AÜHFD*, Cilt 61, Sayı 2, 2012, s. 809-818.
- Mutlu, Orçun, “Filistin Devleti'nin Devletlik Statüsüne Dair Bir Değerlendirme”, *Balkan Journal of Social Sciences*, Sayı 8 (EUREFE '19), 2019, s. 403-413.
- Nordanskog, Magnus, *The Legal System of Lebanon: From French Influence to Globalisation and European Community Law*, yayımlanmamış yüksek lisans (LL.M.) tezi, University of Lund Faculty of Law, 2001.
- Onar, Siddik Sami, “Osmanlı İmparatorluğunda İslam Hukukunun Bir Kısımının Codification'u, Mecelle”, *İÜHFM*, Cilt 20, Sayı 1-4, s. 57-85.
- Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, Cihan, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, *OTAM Dergisi*, sayı 29, Bahar 2011, s. 93-124.

- Örsten Esirgen, Seda, “Osmanlı Devleti’nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?”, *OTAM Dergisi*, Sayı 29, Bahar 2011, s. 31-47.
- Öztürk, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İrfan Matbaası, İstanbul 1973.
- “Palestine and Israel- Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements (Oslo Agreement)”, *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law*, 1, 1994, s. 443-453.
- “Palestine and Israel- Agreement on the Gaza Strip and the Jericho Area (Cairo Agreement)”, *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law*, 1, 1994, s. 456-467.
- “Palestine- Decree concerning the Judicial and Legal System”, *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law*, 1, 1994, s. 541.
- Pound, Roscoe, “Law in Books and Law in Action”, *American Law Review*, Vol. 44:1, 1910, s. 12-36.
- Reyhan, Cenk, Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizamnamesi, *Memleket: Siyaset-Yönetim Dergisi*, Sayı 1, Ankara 2006, s. 175-184.
- Saleh, Nabil, Civil Codes of Arab Countries: The Sanhuri Codes, *Arab Law Quarterly*, 1993, Vol. 8:2, 1993, s. 161-167.
- Schacht, Joseph, *An Introduction to Islamic Law*, Clarendon Press-Oxford, New York 1982.
- *Sebilü’r-Reşad (Sırat-ı Müstakim)*, -isim yok-, “Filistin ve Şarki Ürdün Mukadderatı ve Musevilerin Milli Yurt Teşkili Meselesi”, XX, Sayı 505, 15 Haziran 1338 (1922), s. 125-128.
- Sluglett, Marion Farouk; Sluglett, Peter, “Irak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul 1999, s. 95-99.
- Stigall, Dan E., “Iraqi Civil Law: Its Sources, Substance and Sundering”, *The Journal of Transnational Law and Policy*, Vol. 16:1, Florida State University, 2006, s. 1-72.
- Sussmann, J., “Law and Judicial Practice in Israel”, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Vol. 32:3/4, 1950, s. 29-31.
- Şentop, Mustafa, “Mürşidü’l-Hayrân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, s. 59-60.
- Şentop, Mustafa, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s. 647-672.
- Şimşirgil, Ahmet; İkinci, Ekrem Buğra, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, 2. Baskı, KTB Yayınları, İstanbul 2009.
- *The New Cambridge Modern History*, Ed. C. L. Mowat, Vol. XII, The Shifting Balance of World Forces 1898-1945, 2nd Edition, Cambridge University Press, Cambridge 1968.
- Tomar, Cengiz, “Ürdün”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLII, İstanbul 2012, s. 354-356.
- Türkbağ, Ahmet Ulvi, “Amerikan Hukuki Realizm Akımı”, *İÜHFİM*, C. LVIII, S. 1-2, 2000, s. 79-95.
- Tyan, Emile, *El-Kânun el-Medenî el-Lübnânî en-Nizâm el-Akâri Fî Lübnân*, Matbaatü Nahda, Mısır 1955.
- Uygur, Fatma, “Modern Mısır’da Nubar Paşa’nın Karma Mahkemeler Nizamnamesi ve Le Bosphore Égyptien Meselesinde Diplomatik Girişimleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 38, 2019, s. 303-326.

- Velidedeođlu, Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 139-209.
- Vitinos, Yanko, “Cebel-i Lübnan Hakkında”, *İstişare*, sayı: 20, İstanbul 1324 (1909), s. 934-937.
- Wickhersham, Warren G.; Nsouli, Marwan M., “Legal System of Lebanon: Summary and Bibliography”, *The International Lawyer*, Vol. 5:2, American Bar Association, 1971, s. 300-307.
- Windham, Ralph; Gardiner, A. L., “Middle East”, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Vol. 22:2/3, 1940, s. 179-181.
- Wood, Leonard, “Legislation as an Instrument of Islamic Law”, Ed. Anver M. Emon, Rumeel Ahmed, *The Oxford Handbook of Islamic Law*, Oxford University Press, New York 2018, s. 551-584.